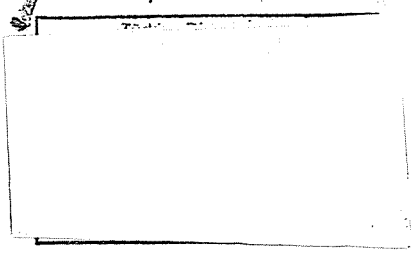

İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

**MİLLETLERARASI
TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE ŞİİLİK
SEMPOZYUMU**

(Tebliğler ve Müzakereler)

International Symposium on al-Shiism Throughout
History and Today

الندوة العلمية الدولية حول الشيعة

عبر التاريخ وفي يومنا

BU KİTAP

İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

13 -15 Şubat 1993
13-15 February 1993

İSTANBUL

İLMİ NEŞRİYAT 11
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ 17

İLMİ NEŞRİYAT İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ	
Yazar	Prof. Dr. İsmail Hakkı ÖZÜM
Yayıncı	İlmî Nesriyat İç ve Dış Ticaret A.Ş.

**Tebliğ ve Müzakerelerin Bilim ve Dil Bakımından Sorumluluğu
Konuşmacılara Aittir.**

Kâmilpaşa Sok. No: 7/1 Fatih/İST.- 34260
Tel: 631 74 32 - 523 54 57 Fax: 523 15 85

1. Baskı - 1993, İstanbul

Baskı: Polat Ofset ve Ambalaj San. Ltd. Şti.
501 62 56 - 57 Fax: 501 46 45

İSMÂİLİYYE MEZHEBİ

Doç. Dr. Mustafa ÖZ

TARİHÇE:

Şia bünyesindeki en önemli ihtilaflardan biri, altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) İmâmetinin son döneminde ortaya çıktı. Nakledilen rivâyetlere göre, Ca'fer es-Sâdık önceleri, kendisinden sonraki imâmet görevini büyük oğlu İsmâil'e bırakmıştı. İsmâil'in Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve aşırı mensupları ile irtibat kurması ve bir defasında içki içerken babası tarafından görülmesi gibi, kesin olarak bilinmeyen bazı sebeplerden dolayı, bu görev İsmâil'den alınarak, küçük kardeşi Mûsâ el-Kâzım'a (ö. 183/799) verildi. İsmâil'in babasının sağlığında vefat etmesi (142/759, 145/762?) üzerine, onun imametine taraftar olanlar, oğlu Muhammed b. İsmâil'in çevresinde müstakbel bir fırka teşkil etmek için çaba gösterdiler. (1)

Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünü müteakip, kendisinden vârid olan nassın, geriye dönmeyeceğini, imâmetin kardeşten kardeşe geçmeyeceğini, sadece İsmâil'in evlâtlarına intikâl edeceğini ve imâmette bilinmezlik olmaya-çağını iddia eden bu fırkaya İsmâiliyye adı verilmiştir. (2)

Fırkanın kuruluş ve yayılmasında, Ca'fer es-Sâdık'ın hizmetinde bulunan Meymûn el-Kaddâh ve oğlu Abdullah b. Meymûn'un geniş çapta etkisi bulunduğu, asıl kurucularının da bu iki zât olduğu da iddiâ edilmektedir. (3) ayrıca Meymûn'un, Muhammed b. İsmâil'in (ö. 193/808) mürebbisi veya gaybet halindeki ismi olduğu (4) da iler sürülen hususlardandır.

İsmâil b. Ca'fer adına kurulan ve İslâm tarihinde İsmâiliyye adı dışında, Bâtıniyye, Ta'limiyye, Seb'iyye vb. isimlerle de anılan bu fırka, kuruluşundan itibaren yaklaşık birbuçuk asır tutan gizlilik döneminde, pek çok meçhullerle dolu olup son derece karanlık safhalar geçirmiştir. Muhammed b. İsmâil'den sonra imam olan kimselerin, gerçek tarihî şahsiyetler mi, yoksa hareketin kurucuları, tarafından yaratılmış hayâlî şahıslar mı oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Fırka bu devrede daha çok dâfler tarafından yönetilmiştir. (5)

İsmâilî kaynakların verdiği bilgilere göre, gizlilik (es-setr) devrinde, ke-sintisiz bir imâmet silsilesi devam etmiştir. Muhammed b. İsmâil'in vefatından sonra imâmet, sırasıyla Abdullah b. Muhammed b. İsmâil er-Râdî (ö. 212/827), Ahmed b. Abdullah et-Tâkî (ö. 229/943) ve Hüseyin b. Ahmed el-Muktedâ el-Hâdî'ye (ö. 289/901) intikal etmiştir. (6)

İsmâiliyye'nin imamları Abbâsilerin baskısından çekindikleri için mezheplerini, merkezden uzak yerlerde yaymaya çalıştılar. Muhammed b. İsmâil bu kaideye uyan ilk imam olarak, Demâvend yakınlarında, sonraları Muhammedâbâd ismini alan beldede yerleşerek imâmet görevini sürdürdü. Daha sonra oğlu Abdullah b. Muhammed Humus yakınlarında Selemiyye'de yerleşince burası İsmâîlîlerin hicret yurdu (dâru'l-hicre) oldu. Abdullah'ın ölümünü müteakip oğlu Ahmed imam oldu. Bu esnada etrafa gönderilen dâîler halkı Selemiyye'de ortaya çıkması beklenen imama çağırarak onun en yakın zamanda zuhur edeceğini propaganda etmeye başladılar. Hüseyin b. Ahmed, imâmeti sırasında bütün gayretini, mezhebi İslâm beldelerine yaymaya hasretti. Bu imamın en önemli gayesi gerektiğinde İsmâiliyye'yi himaye ve takviye edecek bir devlet kurmaktı. Bunun için özellikle Yemen ve Mağrib gibi, merkezî otoriteden uzak mıntikalara, gelecekteki Şii İsmâîlî devletini kurmak için dâîler gönderdi. Büyük bir programda faaliyetine girişen dâîler, beklenen Mehdi'nin çok yakın zamanda zuhûr edeceği intibahını uyandırarak, halkı istikbaldeki ortaya çıkış olayına hazırladılar. (7)

Bu devrede Yemen'e gönderilen iki büyük dâî İbn Hevşeb ve Ali b. el-Fadl'dır. Her ikisi de başlangıçta zühd ve takvâ ehli görünerek, çevrelerindeki halkı kendilerine bağlamışlar, Yemen'in büyük bir bölümünü ele geçirerek iki ayrı İsmâîlî devleti kurmayı başarmışlardır. Ali b. el-Fadl elde ettiği başarılarından sonra İsmâiliyye'den ayrılarak müstakil bir devlet kurmuşsa da İbn Hevşeb hayatının sonuna kadar İsmâiliyye'ye bağlı kalmış, kurduğu devlet, ölümünden sonra da halefleri vasıtasıyla, çeşitli aralıklarla da olsa Yemen'de varlığını sürdürmüştür.

Onbirinci İsmâîlî imamı olan Ubeydullah, hareketlerini yakından izleyen Abbâsîlerin tâkibâtından kurtulmak için 289/902 tarihinde Suriye'nin Selemiyye şehrinde ayrılarak, yanından oğlu el-Kâim ve yakınları olduğu halde, Mısır ve Trablus yolu ile, Kuzey Afrika'daki Kûtâme bölgesinde bulunan dâîsi, Ebû Abdillâh eş-Şif'nin zaptettiği Sicilmâse şehrine geldi. (8) Burada çeşitli zorluklarla karşılaşan ve Ağlebîler tarafından hapsedilen Ubeydullah, Ebû Abdillâh'ın yardımıyla kurtuldu ve 297/ 909 yılında Mehdi olduğunu ilân etti. Kısa zamanda Sicilmâse, Kayravan ve Mağrib'de hâkimiyetini kurdu. Böylece Fâtımî halifelîğinin temelleri de atılmış oldu. (9)

Şii İsmâîlî bir devlet olarak ortaya çıkan Fâtımîler, kısa zamanda Mısır'ı ele geçirdikten sonra, 360/970 yılında Kahire'de el-Ezher medresesini kurarak bir çok dâî ve ajan yetiştirip, mezheplerinin propagandasını yaptırmak için, çeşitli ülkelere gönderdiler. İsmâiliyye tarihinin en büyük âlimleri de bu devrede yetişti. (10)

Fâtımîlerde ilk ciddî bölünme onaltıncı halife el-Hâkim'in (11) (385-411/ 996-1021) öldüğüne inanmayan ve tekrar geri döneceğini iddia eden ve İsmâiliyye'den ayrılan Dürziye yahut Hâkimîyye hareketi ile başladı. (12)

Onsekizinci imam el-Mustansır'ın (427-487/1031-1094) uzun müddet devam eden imâmet devresinin sonunda İsmâiliyye, Doğu İsmâîlîleri veya Nizariyye ve Batı İsmâîlîler veya Müsta'liyye diye iki kola ayrıldı. Taraftarlarının iddiasına göre, el-Mustansır'ın büyük oğlu Nizâr'ın, imam olması gerekirken, bazı müessir tedbirleri alamadığı için, küçük kardeşi el-Müsta'li, bilahare kayınpederi olan ordu komutanı el-Afdal'ın isteği doğrultusunda imâmetini ilân etti. Büyük kardeşi Nizâr'ı yakalatarak hâpishanede öldürttü. (13)

Nizâr, hiçbir zaman Fâtımî halifesi olarak hakimiyet kuramadı. Fakat el-Mustansır zamanında Mısır'a gelen ve ordu komutanı el-Afdal ile ihtilâfa düşen Hasan b. Sabbâh (ö. 518/1124)'ın şahsında son derece kâbiliyetli, hırslı, muktedir ve sâdik bir destekçi bulmuş oldu. İmamet konusunda cereyan eden olaylar, Suriye ve doğuda pek çok kırgınlıklara sebebiyet verdi. Hasan b. Sabbâh ile birlikte doğu İsmâîlîlerinin büyük bir kısmı, hak sahibi imam ve İslâm dünyasının tek hakimi olduğu düşüncesiyle Nizâr'a bey'at ettiler ve Mısır'daki resmî da'vet ile ilgilerini kestiler. (14)

İsmâîlîlerce belirtildiği üzere Nizâr ve oğlu, Mısır'da hâpishanede öldürüldüğü için, Nizâr'ın küçük yaşta bir torunu Hasan b. Sabbâh tarafından İran'a kaçırılmış ve orada yetiştirilmiştir.

Mısır'da bulunduğu esnada İsmâiliyye doktrinini öğrenen Hasan b. Sabbâh, 483/1090 yılında Kazvin'in kuzeybatısında Elburz Dağları üzerinde iki günlük mesafede, erişilmez bir kale olan Alamut'u zaptetti. (16) Hasan b. Sabbâh ve kendisinden sonra gelen emrin sahipleri bu kaleyi karargâh edindiler. Emrin sahiplerinin makam itibarıyla daha aşağısında bulunan öncüler, dâiler ve en alt kademede, imam için ölümü göze alan sâdik fedâiler (17) ve düşmanlarının bütün ordugâhlarında ve şehirlerinde sayıları meçhul olan yardımcıları bulunmakta idi. (18)

Hasan b. Sabbah tarafından kurulan Haşşâşîn teşkilâtı, bölgede hâkim olan İslâm hânedanları ve devlet adamları için daima bir korku unsuru olmuştur. Sâliklerin en mahrem esrâra vâkıf olan tabakası, bütün ahlâk ve dîn hudutlarını aşan bir sefâhet hayatını mübah gördükleri halde; bunların aşağı tabakası olan ve rivayetlere göre haşîş içirilen bir çok fedâî, çeşitli maksatlarla yöneltilerek, aralarında Nizâmü'l-Mülk'ün (ö. 485/1092)'de bulunduğu pek çok devlet adamlarını hançerlemişlerdir. Bu arada mezhebin batı kolu da Suriye'nin kuzeyinde Masyâd veya Masyâf mıntkasında Reşîdu'd-Dîn Sinan (ö. 588/1192) tarafından geliştirilerek teşkilatlandırılmıştır. (19)

İsmâiliyye geleneğine göre Hasan b. Sabbâh ve Alamut kalesindeki iki halefi Kiyâ Büzürgümmîd (518-533/1124-1138) ve Muhammed (533-557/1138-1166) imam olmayıp imamın mümessili idiler. Dördüncü Alâmut hâkimi Hasan Ala Zikrihi's-Selâm (557-561/1162-1166) kendisinin Mısır'dan getirilen çocuğun oğlu ve zâhir imamların ilki olduğunu ilân etti. Bundan sonra sırasıyla A'lâ Muhammed (561-607/1166-1210), Celâluddîn

Nasan (607-618/1210-1221), Alâu'd-Dîn Muhammed (618-653/1221-1253) ve Ruknu'd-Dîn Hurşâh (653-654/1255-1256) imam oldular (20)

Hulâgu, 654/1256 yılında hiçbir İslâm hükümdarının başaramadığı bir işi gerçekleştirdi. Bütün İsmâilî kalelerini bir bir zaptederek üç gün içinde Alâmut'u kolayca ele geçirdi. Alâmut'a hâkim olan Ruknu'd-Dîn Hurşâh da Kal'a-ı Meynûn'dan çıkararak teslîm oldu, kısa bir müddet sonra da idam edildi. (21) Bu arada kalelerindeki hazineler dağıtıldı ve kütüphaneler de talan edildi. (22) Bundan bir müddet sonra da Sultan Baybars 671/1273 tarihinde Suriye'deki İsmâilî kalelerini zaptederek idâresini Memlûk devletinin vâlilerine bıraktı. Böylece iki asır müddetle İslâm âlemini kasıp kavuran terör ve tedhiş hareketi sona ermiş oldu. Bundan sonra İsmâiliyye'yi eski önemini kaybetmiş, yıpranmış ve daha çok varlığını ta-kiyyeye başvurmak suretiyle muhafaza edebilen zayıf bir fırka olarak görmekteyiz. (23)

İsmâilî kaynakları, Alamut sonrası için kesintisiz devam eden bir imâmet silsilesinden bahsederler. Fakat bu fırka mensuplarının buldukları kalelerin tahribi ve daha sonra da, İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmalarını takip eden devre konusunda elde mevcut olan bilgiler son derece kifayetsizdir. Bununla birlikte İran İsmâilîliği Alamut sonrasında gittikçe artan bir şekilde Sûfî öğreti ve terminolojisini kabûl etmiştir. Bu şekilde hareket edilmesinin sebebi, kendilerini korumak için takıyye uygulaması ve düşman bir çevrede bulunulması keyfiyetidir. Bu uygulamada imam, pîr; ona tâbî olanlar ise hasımlarının dikkatini çekmeyen bir isim olan mürid adını almaktadır. İsmâiliyye mensuplarının sûfî gibi görünmeleri, kendileri ile sûfîlerin bâtinî gelenekleri arasında müşterek görüş noktaları ve benzerlikleri, işlerini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Zîrâ tasavvufta kutub, nasıl rûhânî güçleri hâiz bir insan-ı kâmil ise, İsmâiliyye'de de imam, aynı vasıflara sahip ilâhî bir şahsiyettir. (24)

Özellikle doğu İslâm dünyasında İran ve Orta Asya'nın yukarı kısımlarında kuvvet kazanan Nizârîler, XIV. asırda Hindistan'ın kuzeyinde Pencab, Sind ve Keşmir'e geldiler. (25) Daha önceleri Fâtımîler devrinde Mısırlı tâcirlerle birlikte bazı İsmâilî misyonerlerin Hindistan'a geldikleri ve burada faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir. (26)

Hindistan'a gelen Nizârîlerin doktrini, sûfî doktrini ile karıştığı ve asırlar boyu teşekkül eden hindu doktrininden de etkilendiği için, daha önce Hindistan'da mevcut olan mahallî İsmâilîlik ile birleşti. Bunlar Hindu terminolojisini benimsediler. Fırkaları da Satpanth yani doğru yol ismi ile meşhur oldu. (27) Bu zümre İmam Şah'ın torunları olan pirleri imam kabul etmektedir. (28)

Daha sonra güneye doğru yayılan Nizârîler, Hindistan'da halihazır isimleri olan Hoca (khojah) adı ile şöret buldular. Aslında Sind Lohana kastına mensup olan, Hindû ve İslâm inançlarını devam ettiren bir intikal cemaati olan bu zümre, İran'daki Nizârî imamları ile irtibatlarını daima

sürdürdüler. Onların rehberliğinde hind inançlarının birçoğundan sıyrılmaya çalıştılar. Bu cemaatin ekseriyeti zamanımızda Nizârî İsmâîlîlerin imamı olan Ağa hana bağlıdır. (29)

Alamut sonrasında genellikle İran Azerbaycanı'nda varlıklarını sürdüren Nizârî İsmâîlîler, imam Şemsu'd-Dîn Muhammed (ö. 710/1310) den sonra kimin imam olacağı konusunda ihtilâfa düştüler. Ekseriyet Kasım Şah'ın (ö. 779/1367) imametini kabul ederken, sayıca daha az olan bir cemaat de kardeşi Mü'min Şah'ın imamlığını benimsedi. Gittikçe sayısı azalan bu fırka, halen Suriye'de varlığını devam ettirmektedir. (30)

Safevîler devrinde İran'da İsnâ'aşeriyye'nin hâkim olması dolayısıyla, İsmâîlî propagandası kısıtlandı. Bundan dolayı İsmâiliyye'nin görüşlerini yayma faaliyetleri, daha çok Orta Asya ve kuzeybatı Hindistan'da yoğunluk kazandı. (31) İran'da İsmâîlî imamları ile Safevî hükümdarları arasında hiç bir temas vâkî olmadığı gibi, özellikle bir kısım Safevî militanları, İsmâiliyye'yi bir bid'at olarak görmüş ve fırkanın mensuplarından nefret etmişlerdi. Şah Tahmasp'ın (1525-1576) kısa bir müddet hizmetinde bulunan ve daha sonra Şah Abbas (1588-1629) tarafından, bid'atinden dolayı ölüme mahkûm edilen Amrî Şirâzî'nin durumu, konuyu izah için açık ir misal teşkil eder. (32)

Yapılan araştırmalar neticesinde imam II. Mustansır ve torunu III. Mustansır'ın mezarlarının Mahallat yakınlarında Andujan'da bulunduğu tesbit edilmiştir. (33) Buna göre İsmâîlî imamlarının Safevîler devrinde Mahallat'da kaldıkları anlaşılmaktadır. İmâmetin muhtemelen 30. İmam İslâm Şah tarafında Mahallat'a intikal ettirildiği tahmin edilmekle birlikte, I. Ağa Han Hasan Ali Şah'ın zuhûruna kadar, aralıklı olarak Mahallat'ın merkez seçilmesinin sebebi kesin olarak anlaşılamamıştır. (34)

Safevî devletinin çöküşünü takip eden yıllarda, değişik bölgelerden imamı ziyarete gelen İsmâîlîler, İran'daki Bahtiyârî kabilesinin baskıncılarının ve mezhebe düşman devlet görevlilerinin ellerine düştükleri için, imâmet müessesesinin gelirleri önemli ölçüde azalmıştı. Nâdir Şah (1736-1747) zamanında Mahallat'ta İsmâîlî hakimiyeti devam etmekle birlikte, imamın ikamet mahallinin başka bir yere taşınması ihtiyacı belirdi. Kırkikinci imam Seyyid Hasan (35) (ö. 1105-1693) Mahallat yakınındaki Kahak'ı terkederek, ikâmetgâhını güneydoğu İran'daki Şehr-i Bâbetk'e taşıdı. Burası imâmın hintli mensupları ile rahatça irtibat temin edileceği uygun ve yakın bir yerdi. bir miktar İsmâîlî cemaatinin de bulunduğu bu belde, daha sonraları imamın ikamet etmesi ve Hindistan'dan pek çok para ve servetin akması ile Mahallat'tan sonra, ikinci önemli İsmâîlî merkezi oldu. (36)

İmâm Seyyid Hasan, Kirman'da bir kışlık ikâmetgâh temin ederek şehirdeki dînî hayata hakim olmak gayesiyle torunu (37) Ebu'l-Hasan Şah ile Kirman'a geldi. 1738-1739 yıllarında Hindistan seferine çıkan Nâdir

Şah, İsmâîlilerin sükûnetini temin edecek bir rehin olmak üzere, çocuk yaştaki Ebu'l-Hasan Şah 'ı (ö. 1194/1780) da beraberinde götürdü. (38)

Daha sonra İran hükümdarı Kerim Han Zend (1750-1779) ile iyi ilişkiler kuran Ebu'l-Hasan Şah, Kirman vâililiğine tayin edilerek, beylerbeyi ünvanını aldı. Bu imam zamanında Hindistan'dan gelen zekât miktarı oldukça artarak, o günkü parayla 20.000. tumana bâliğ oldu. Bu sayede imâm, şehirde pek çok para harcaması ile de şöhret kazandı. (39)

Ebu'l-Hasan Şah'ın 1194/1780 tarihinde ölümü üzerine oğlu Şah Halflullah Ali, kırkbeşinci Nizârî İsmâîlî imamı oldu. Yeni imâm Kaçar sülâlesinin (40) ikinci hükümdarı Feth Ali Şâh (1797-1834) ile dostça münasebetler kurdu. (41) (1780-1781) tarihinde İmam Halflullah Ali, imameti, merkezi olan Kahak'a, daha sonra 1815 senesinde de Hindis-tan'la muhabere imkânlarının çok uygun olması hasebiyle Yezd'e nakletti.

1817 yılında imamlarını ziyaret etmek için Yezd'e gelen bir kısım Nizârîler, şehirdeki dükkâncılardan bazıları ile mezhep münâkaşasına tutuştular. Münâkaşanın sonunda zora başvuran Nizârîler, vaziyetin kendi aleyhlerine dönmesi üzerine, imamlarının ikâmetgâhına sığındılar. Hasımları kendilerine imamın ikâmetgâhından çıkmalarını ihtâr ettilerse de, onlar buna aldırmayıp, şiddetle mukavemet ettiler. Şehirdeki isnâaşerî mollalardan, Molla Hüseyin, topladığı kalabalıkla İmam Şah Halflullah'ın evine geldi. Burada imamın mensupları da vaziyetin vehâmetini anlayarak gerekli hazırlıkları yapmış ve silahlanmış olarak bekliyorlardı. Çıkan mezhep kavgası sonunda imam Şah Halflullah öldürüldü. 1817 yılında cereyan eden bu olayın gerçek sebebi, mezhep münâkaşası olmasına rağmen, Nizârîlerce halkın imamı-sevmesi, isnâaşerîlerin bundan-endişe etmeleri ve mağlup olacakları zannına kapılmaları olarak gösterilmektedir. (42)

Şah imam oldu. Yeni imam, İran hükümdarı Feth Ali Şah'ın kızı ile evlendikten sonra, kendisine Kaçar hükümdarlarının saraylarında kullanılan bir şeref ünvanı olan "Ağa Han" ünvanı verildi. (43) Hasan Ali Şah'tan sonra bu ünvan, neslinden gelen imamlara intikâl etti. Bunun için, Nizârî imamları zikredilirken Ağa Han ünvanı ile zikretmek âdet haline gelmiştir. Hasan Ali Şah'tan sonra, II. Ağa Han Ali Şah ve III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah Nizârî İsmâîlîlerin imamı olmuşlardır. Günümüz Nizârî imamı olan Kerim Şah Hüseyinî Ağa Hanlar döneminin dördüncü, başlangıçtan beri devam eden silsilesinin kırkdokuzuncu imamı olarak, fırkanın liderlik görevini yürütmektedir. Biz bu incelememizde, günümüzde küçük bir topluluk olarak devam eden Müsta'liyye'den çok, ekseriyeti teşkil eden Nizârî İsmâîliyye'den bahsedeceğiz.

İSMÂİLİYYE'DE İNANÇ ESASLARI VE İBÂDETLER

İslâm fırkalarının hepsinde olduğu gibi, Nizârî İsmâîliyye'nin de, kendilerine has bir kısım prensip ve görüşleri vardır. Bu fırkanın anlayışına göre

dînin aslı, imâmete inanmak, imama itaat ve teslimiyet göstermektir. İmânın gerçekleşebilmesi, temeli ve inanılacak diğer esasların hepsinin temelinde yatan aslî hakikat imamettir. Bunun için imametin dışındaki bütün şartlar, imamete nisbetle tâlî durumdadır.

1- İMÂN

Ca'fer es-Sâdık'tan nakledildiğine göre, imanın rükünleri dil ile ikrâr, kalb ile tasdik ve erkân ile ameldir. İmanın rükünleri konusunda bundan başka ifadeler sahîh değildir.

İman ise, Allah'tan başka ilâh olmadığına, birliğine ve ortağı olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna, Cennet, Cehennem ve öldükten sonra dirilmenin hak ve gerçek oluşuna, kıyametin mutlaka vukû' bulacağına şehâdet etmek, zamanın imamını bilip tasdik ederek emrine teslim olmak, Allah'ın kullarına emrettiği şeyleri yerine getirmek, yasakladığı şeylerden kaçınmak, imâma itaat ve emirlerini kabul etmektir. (1)

İmânın bu şekildeki ifadesi genel olarak İsmâiliyye'ce kabul edilen bir husustur. Fakat zamanımızda yaşayan Nizârîler, özellikle Hindistan'da bulunan hocalar cemaati, imânı meydana getiren unsurlar ve onlara imanmanın gereğinden daha çok, imâma bağlılık ve emirlerini yerine getirmek konusu üzerinde durmaktadırlar. Nizârî İsmâiliyye'de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ailesini sevmek, aslî prensiptir. Buna göre Peygamber neslinden gelen imâma muhabbet beslemek ve ona bağlanmak, imânın en önde gelen esası sayılmaktadır. İmânın diğer şartları ise, buna bağlı olarak tahakkuk eder. İmânın bütün şartları, işte bu sevgi ve muhabbetin, yardımcı unsurları olmaktan öte bir şey değildir. (2)

İsmâiliyye'de imânın mâhiyeti konusunda, eski müelliflerle yeniler arasında belirtilen bu farklar açık olarak görülmektedir. Meselâ II. Ağa Han Ali Şah'ın büyük oğlu ve Nizârîlerin i'tikâdî esasları üzerindeki çalışmaları ile meşhur olan Şihâbu'd-Dîn Şah (ö. 1885), imânı sadece kalben sevmekten ibaret bir husus olarak ortaya koymaktadır. O'na göre imânın aslı mevlâ yani imamı sevmektir. İmam sevildiği zaman, zâhiren dindarlık gösterilmese ve bir kısım ibâdetler yerine getirilmese de yine mü'min olmak mümkündür. İşlenen kötülüklerin günahını Allah affeder. Eğer Hz. Ali ve diğer imamlara karşı kalbde bir düşmanlık ve kin varsa, yapılan hiçbir iyilik ve ibadetin faydası olmaz. İmamet esasını kabul ettikleri için bütün Şîîler, âhirete intikal etmeden önce affedileceklerdir. (3)

Bu izaha göre imanın bir tek rüknü vardır; o da; Hz. Ali ve diğer imamları sevmek ve onlara gönülden bağlanmaktır.

2- ALLAH İNANCI

Nizârî İsmâiliyye'de Allah'a inanmak, bir iman esası olarak kabul edilmektedir. Selefleri olan bâtınîlerde olduğu gibi Allah'ın sıfatlarını nefyet-

mek bir prensip olarak devam ettirilmektedir. Allah, Fâtımîlerde olduğu gibi mücerred ve belirsiz bir varlık olarak düşünülmemektedir. Buna göre Allah; kemâl, noksan, birlik ve çokluk gibi bütün mertebelerin üzerindedir. Allah için âlimdir veya câhildir demek câiz değildir. Eğer böyle bir şey kabul edilirse, Allah ile kul arasında benzetme yapılmış olur. Böyle bir benzetme ise Allah'ın şânını küçültmek anlamındadır. (4)

Bununla birlikte inançlarına göre Allah bir'dir, ebedîdir, ne doğmuştur, ne de doğurulmuştur. Her şeyin yaratıcısı ve muhafızı O'dur. Her şey O'nunla kâimdir; O, yaratılan hiç bir şeye benzemez (5)

Bu arada Şihabu'd-Dîn Şah şunları söylüyor: " Allah'ın varlığı konusunda boşuna münakaşa etmeyiniz. Allah'ın sıfatları hususunda düşünmek dinde yasaklanmıştır. Bir şeyin yüceliğini, daha ötesini düşünemeyecek derecede tahayyül etseniz bile, bu sizin hayalinizin sınırını ifade eder. Yoksa gerçekten bazı nihâî fikirler elde etmiş olduğunuzu gerektirmez. Eğer Allah'ın tabiatı hakkında bir şey düşünmeniz emredilmediyse, bu sizin karışıklığa düşmemeniz içindir. Siz Allah'ın özelliklerini bilemezsiniz. Bu durumda, ' İmamını bilmeyen Allah'ı da bilemez. ' sözünün anlamı ortaya çıkmaktadır." (6) Bu düşünce, İsmâîliyye'deki misil ve memsul telâkkisinin bir ifadesidir. Bu fırkaya göre imam, rûhânî âlemdeki Sâbık'ın cismânî âlemdeki benzeridir. Bu düşünceye göre, imamın bilinmesi Allah'ın bilinmesi için gerekli, şarttır.)

3- PEYGAMBERLER

Peygamberlere iman etmek, Nizârî İsmâîliyye'de bir inanç esası olarak kabul edilmektedir. Onlara göre peygamberler, Allah'ın vahyini insanlara tebliğ eden kimselerdir. Peygamberlere vahyedilen hususlar te'vîl (7) edilmiş, sadece tenzil halinde bulunan konulardır. Günümüzde Ağa Han'a bağlı olan Nizârîler ve özellikle Nizârî Hocalar, dînî konuları öğretecek müesseselerden mahrum buldukları ve eski literatür ile irtibat kuramadıkları için, peygamberler konusunda pek az şey bilmektedirler.

Sir Erskine Perry, Nizârî İsmâîlî bir cemaat olan Hoca zümresinin, Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerîm hakkında çok az bir bilgiye sahip olduklarını belirtmektedirler. Zaman zaman cereyan eden mahkeme celselerinde şahitlik edenler, Hz. Ali'nin bir hindu ilâhı olan Vişnu'nun onuncu inkarnasyonu (8), Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de onun peygamberi olduğunu belirtmişlerdir. Hindistan'da mevcut Hoca cemaati, genel olarak dört büyük peygamberi Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'i kabul etmektedir. (9) Hocalar dışındaki Nizârîler, diğer peygamberlere de iman ederler. Zira bu fırkada eskiden beri devam eden yedi devir, yedi peygamber ve yedi vasî inancı mübhem bir şekilde de olsa halen varlığını sürdürmektedir. (10)

Sultan Muhammed Şah, zaman zaman kendisine yöneltilen suallere karşı, peygamber olmayıp imam olduğu hususunu ortaya koymaya

çalışmıştı. Bir defasında mucize izhâr etmesi istendiğinde, mucizeyi peygamberlerin ortaya koyabileceğini, oysa kendisinin peygamber olmadığını belirtmişti. Bir başka defasında mucize göstermemesinin sebebini, Allah'ın Cennet ve Cehennem'i yarattığını, eğer kendisi mucize gösterirse herkesin iman edeceğini, böylece Cehennem'in boş kalacağını, bunun da ilâhî hikmete uygun düşmeyeceğini belirtmişti. (11)

Bütün bunlardan anlaşılan, peygamberlik ve onun destekleyici unsuru olan mucize hakkında günümüz Nizârîlerinde birtakım düşüncelerin mevcut olmasıdır. Ayrıca mucizenin sadece peygamberlere has bir özellik olduğu da Ağa Han'ın yukarıdaki beyanlarından anlaşılmaktadır.

4- MELEKLER VE KİTAPLAR

Genel olarak İsmâiliyye'ye göre bir kısmı aklî âlemde, bir kısmı felekî âlemde, diğer bir bölümü de tabîî âlemde bulunan çeşitli sınıflara ayrılmış, sadece görevlendirildikleri vazifeleri yerine getiren ve cevherleri aynı olan varlıklar mevcuttur ki, bunlara melekler denir. (12)

İsmâiliyye'nin eski kaynaklarında meleklerle iman etmek bir iman esası (13) olarak gösterilmesine rağmen, zamanımızdaki Nizârîlerde bu hususun bir iman esası olup olmadığı kesin bir şekilde ortaya konulmamaktadır. Bununla birlikte Ağa Han'a tâbî olan Mevlâîler'de Cebrâîl'in tanındığı ve bu meleğin vahyi Hz. Ali'ye getirecek yerde yanlılıkla Hz. Muhammed'e getirdiği iddia edilmektedir. (14) Bu iddiâda, en azından büyük bir melek olan Cebrâîl'i kabul etme durumları görülmektedir. 7

Hız. Peygamber'den önce bir çok peygamberler geldiği ve onlara kitaplar indirildiği, Kur'an-ı Kerim'in de Hız. Peygamber'e indirilen son kitap olduğu Nizârîler tarafından ifade edilmekle beraber (15), Kur'an ve Hadîsler karşısındaki tutum ve tavırları kesin ve açık surette tesbit edilememektedir.

Nizârî müelliflerden olan Şihâbu'd-Dîn Şah, Hız. Peygamber'in, Kur'an ve Ehl-i Beyt'in birbirinden ayrılmayacaklarını ifade eden sözünü ısrarla savunurken, Şia fırkalarının hâlen elde mevcut ona Kur'an hakkında ileri sürdükleri bazı ithamları (16) tekrarlamaktan da geri kalmamaktadırlar. Ona göre ilk halifeler Kur'an nüshalarını Ehl-i Beyt'ten almışlar, kendi tertip ve nizamlarına uymayanları yakmışlar ve böylece halkı orijinal Kur'an bilgisinden mahrum bırakmışlardır. Kezâ, belirtilen bu zevât Ehl-i Beyt'i de ortadan kaldırmak istemelerine rağmen bu emellerine nâil olamamışlardır. (17)

Nizârî İsmâiliyye fırkası, Kur'an ve hadisleri kutsal telâkkî etmelerine rağmen, bu konuda bir tefsir veya hadis çalışması ortaya koymamaktadırlar. Bu arada neşrettikleri eserlerde, Kur'an'a hürmet gösterip O'ndan iktibaslar yaptıkları görülmekle birlikte Kur'an'la istidlâlde bulunma, dînî konularda Kur'an'dan delil getirme durumları kat'iyyen görülmemektedir. Buna mukabil Hindistan'daki Hocalar zümresinin dînî kitapları Ginans (18) adı verilen, içinde en mühimmi Pîr Sadru'd-Dîn tarafından yazılmış

olan Das Avatar'ın bulunduğu mecmuadır. Das Avatar, on bölümden meydana gelir; her bölüm daha önce bahis konusu ettiğimiz hindu ilâhî Vişnu'nun inkarnasyonlarından birini anlatmaktadır. Ali ise Vişnu'nun en son inkarnasyonudur. Bu son bölüm, Hocalar cemaatice büyük bir ilgi ve itibar görür. Cemaathânelerde, evlerde ve ölüm döşeginde devamlı bu bölüm okunur. (19)

John Norman Hollister, bir grup izci Nizârî çocukları ile ibadetler konusunda konuşurken, kendilerine Kur'ân okuyup okumadıklarını sorduğunu ve aldığı cevabın "Hayır" şeklinde olduğunu belirtir. Diğer bir çocuk, arkadaşının Arapça okunmadığını kastederek böyle söylendiğini belirtmiş ve Gucarati dilindeki Kur'ân tercümelerinin okunduğunu iddia etmişti, Oysa ki Kur'ân-ı Kerîm Gucarati diline daha sonra tercüme edilmiştir. (20)

Cemaatten alınan çok miktardaki zekât ve vergilere itiraz eden Barb-haifler'in uzantısı olan ve kendilerini reformist diye isimlendiren zümre, Ağa Han'a verdikleri muhtıradâ, Kur'ân hakkında fırkada mevcut olan düşünceye karşı çıkararak: "Siz bizzat mensuplarınıza Pir Sadru'd-Dîn Ginans"ına sâdik bir şekilde uymalarını emrettiniz. Halbuki uyulmasını emrettiğiniz Ginans, Kur'ân-ı Kerîm'in onlar için ilâhî kitap olmadığını belirtmektedir. Kezâ, zât-ı ilâhî'niz, birkaç yıl önce elde bulunan Kur'ân'ın mevsuk olmadığına dair bir ferman yayınlamıştınız." şeklinde bazı hatırlatmalarda bulunmuşlardı. (21)

Sünnîler ve isnâ aşerîler'in Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri konusunda pek çok çalışmaları bulunmasına rağmen, günümüz Nizârîlerinde bu mânâda bir çalışma görülmemektedir. (22) Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk devirlerde yazılan eserler haricinde, Kur'ân'dan istifade etmek suretiyle hük'im istinbâtı kat'iyen müşâhede edilmemektedir. Bunun sebebi ise, fırkayı teşkil eden fertlerin İslâmî ilimlerle uğraşmamalarıdır. Fırka mensuplarının günümüzde dînî konuları öğretecek müesseseleri bulunmadığı gibi, cemaatte bu konuda bir gayret de mevcut değildir. (23)

5- İMÂMET

İmâmet, bütün Şîî fırkalarında olduğu gib Nizârî İsmâiliyye'de de en mühim iman esasıdır. İmam Muhammed el-Bakî (ö.114/733)'dan rivayet edildiğine göre, imamet imanın şartlarının en önemlisidir, ancak imamet ve bey'at edilmesi gerekenlere, bey'at etmek suretiyle diğer şartların bilgisine ulaşılır. (24)

Nizârî İsmâiliyye'ye göre Hz. Ali neslinden gelen ve bir önceki imam tarafından tesbit edilen masum bir imamın mevcûdiyetine inanmak dînin en mühim aslıdır. Bu fırkanın bütün akide ve düşünce tarzının mihveri imâmettir. Bu bakımdan imâmet, dinin bütün erkânını kendisine bağlı bulunduğu temel rükûn olma durumundadır.

Nizârî İsmâiliyye, imamlarının zahir yönleriyle beşer olduklarını, topraktan yaratıldıklarını, diğer insanlar gibi hastalık, âfet ve ölüm gibi

şeylere maruz kalacaklarını kabul etmeleriyle birlikte, bâtinî te'villerinde onlar için "Yedullah" yani Allah'ın eli, "Vechullah" yani Allah'ın yüzü, "Cenullah" yani Allah'ın yanı ve kudreti gibi ifadeleri çokça kullanmaktadır. Onlara göre imamlar, insanları kıyamet gününde hesaba çekecek kimseler olup sırât-ı müstakîm ve zikri hâkimdirler. (25)

Nizârî İsmâilî düşüncesine göre, Hz. Peygamber'in vefatı ile doğrudan doğruya vahiy kesilmiş, fakat ilâhî rehberliğe ihtiyaç devam etmiştir. Bu rehberlik görevi, ölüme mahkûm, arzu ve ihtiraslarının esiri olan milyonlarca insana bırakılamazdı. Rehberlik görevini yerine getirecek kimsenin, Hz. Peygamber'in hem cismânî hem de rûhânî yetkilerinde, temsilcisi olması gerekiyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, yeğeni, sevgili kızının kocası, kendisine ilk önce imân eden, birçok savaşların kahramânı, Hârûn'un Mûsâ'ya yakınlığı gibi kendisine yakın olan Hz. Ali'nin gerçek imam olduğunu belirtmiştir (26)

Nizârî İsmâiliyye'ye göre Hz. Ali'nin imamlığı, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde zikredilmiştir. "Allah semâların ve arzın nûrudur." (27) âyetinde kast edilen semâlardaki nûr, Allah'ın hidâyetidir. Yerlerdeki nûr ise, insanların, hidayete ulaşmasına vasıta olan imamdır. (28)

"Sen ancak bir uyarıcısın, her kavmin de bir hidayet rehberi vardır." (29) âyetindeki "uyarıcı" her zaman için Hz. Peygamber'dir. Hidâyet rehberi ise Hz. Peygamber'in getirdiği konularda, her devirde insanları aydınlatacak olan imamdır. Bu hidayet rehberlerinin ilki Ali b. Ebî Tâlib, diğerleri de kendisini takip eden vasilerdir. (30)

İmamlar gerçek bilginlerin rehberleri ve takip edilmesi gereken örnek şahsiyetlerdir. İlâhî ve gerçek bilgi ancak imâma tâbî olmak ve ondan öğrenmek (31) suretiyle elde edilebilir. İmamlar Allah'ın bilgisinin kapılarıdır. Zira Ali b. Ebî Tâlib'in ilim beldesinin kapısı olduğu hadislerde belirtilmiştir. O halde ilim beldesine girmek ve ilim elde etmek isteyen kimse o kapıdan girecek ve Ali vasıtasıyla ilim alacaktır. (32)

Allah imamları rahmetinin kapıları, hikmetinin muhafızları, vahdaniyet bilgisinin ve kendine itaatın rehberleri kılmaştır. Bunun için sadece ilahî mesajı ikrâr etmek kâfi olmayıp, ikrardan ilâhî mesajın gerçek bilgisine geçmek gerekmektedir. İmama bey'at ederek tâbî olmak, imanın ilk şartı olan Allah'a iman ile birleşmektedir. (33) Bu ifade ile, imama inanmak, Allah'a inanmakla aynı seviye ve önemi hâiz bulunmaktadır.

Nizariyye'ye göre, Peygamber zâhir vahyi tebliğ etmiştir. Zâhir vahyin tebliğ edilmiş bulunması ise, imamet gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira imamet, vahyin bâtinle ilgili mânâsının öğretilmesi, içinde yaşanan zaman ve şartlara göre toplumun sosyal, kültürel ve rûhî durumuna uygun olarak mü'minlerin irşâd edilmesi vazifeleri ile ilgili dînî bir müessesedir. (34)

İsmâilî düşüncesine göre "Bugün sizin dîninizi tamamladım." (35) âyetinde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in zâhir vahyi tebliği sona

ermiştir. Bundan sonra O'nun neslinden gelen imamlar, başta Ali b. Ebî Tâlib olmak üzere, vahyin bâtinî mânâsını zaman, mekân ve toplum şartlarına göre açıklamakla görevlendirilmişlerdir. (36) Bu husus birçok dîni delillerle tesbit edilmiş bulunmaktadır. "Şüphesiz Ali bendendir. Ben de O'ndanım." (37), "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." (38) hadisleri Ali'nin imametinin kesin delillerindedir. Kezâ tevhid bilgisine ulaşmak için imâmete kesin olarak ihtiyaç vardır. İnsanlar ancak hakikat bilgisi olan imametle gelişir ve gerçek kemâle ulaşırlar. Bu konuda biraz daha ileri giden İsmâîlîler, yaşadığı zamanın imamını bilmeyen kimsenin câhiliyye ölümü üzere öleceği konusunda bir kısım hadisler rivayet etmişlerdir. (39)

İmam sadece cemiyet idare etmek için gerekli bilgiyi hâiz olan bir kimse olmayıp her şeyin üzerinde, kendisindeki mânevî güç ile tâbilerini vahyin bâtinî anlamına yöneltecek istidat ve kabiliyette olan bir kimsedir. İmamın bilgisi, insan zihninin bir takım çalışmalar neticesi elde ettiği ve hatalı olması ihtimali bulunan bilgi nev'inden değildir. Bu bilgi Allah tarafından ih-san edilmiş, bir önceki imamdan bir sonrakine intikal eden vehbî bilgidir. Buna göre imamın bilgisi, çalışma ile elde edilen ve âlimlerin şeri'at konusunda kullandıkları mantıkî bilgidir, esasta büyük farklılık arzeder. Bu sebeptendir ki imam, uyulması gerekli ilâhî bir merkez teşkil etmektedir. Mü'minin ona itaati, İslâm'ın ilâhî mesajını kabul hususunda ana prensip olarak mütalaa edilir. (40)

Bu fırka mensuplarına göre, Peygamber neslinden gelen imam ve onun temsil ettiği imamet müessesesi konusunda hiçbir uzlaştırıcı ve diğer mezheplerle te'lif edici bir yol düşünülemez. (41) Bir başka ifade ile, diğer İslâm fırkalarıyla anlaşabilmek için, imam ve imamet müessesesinden fedakârlık etme kat'iyyen câiz değildir. Zirâ imâmet başta İsmâîlîler olmak üzere hiçbir Şî'nin vazgeçemeyeceği bir esastır ve bu esas asla değiştirilemez.

Bir başka otoriteyi imamına mu'âdil sayan veya imamının hakikaten imam olup olmadığı konusunda şüphe ve tereddüde düşen kimse, herhangi bir şahsı peygamberle aynı seviyede tutan yahut peygamberini kabul etmek konusunda şüphe ve tereddüde düşen kimse gibidir. Bu durumda olan kimse ise, Allah'tan başka ilâh tanıyan putperestlerin içinde bulunduğu duruma düşer. Başkasını imamına müsâvî sayan kimse necistir; kat'iyyen temiz değildir. Bu halde olan kimsenin mülkü olan şeyleri kullanmak, mü'minler için yasaktır. (42)

İmam zâhiren imamet görevini üzerine almış bir insandır. Fakat, onun bâtinî idrak edilemez, o bir gaybdır. İmamlar, Allah'ın yarattıkları üzerinde yetkili ve Allah'ı gerçekten bilen has kullardır. Kurtuluşa ermek ve cennete girmek, ancak imamlara bey'at etmekle mümkün olacaktır. Onlara iman etmeyenlerin sonu hüsrân ve ebedî azaba mahkûmiyettir. (43)

İmamı sevmek ve emirlerine harfiyyen uymak dînin en mühim rüknüdür. Diğer bütün rükün ve unsurlar imametle kıyaslandığı zaman, tâlî unsurlar olarak karşımıza çıkar. imamlara bey'at etmek kâinattaki düzeni ve intizamı korumak gayesiyle Allah tarafından emredilmiştir. Dînin nihâî emri imâmettir. Eğer imama bey'at ortadan kalkarsa temizlik, namaz, oruç ve cihad gibi Allah tarafından yerine getirilmesi emredilen her amel bâtil olur ve dîn câhiliyete inkılâb eder. Bunun için imama bey'at etmek dînin en başta gelen şartı ve desteğidir. (44)

Nizârîler, Allah'ın nûrunun Hz. Peygamber'den itibaren imamlara ve hâl-i hazır imama intikal ettiğine inanırlar. Özellikle Hindistan'da bir intikal cemaati oluşturan ve eski kültürlerini kısmen devam ettiren Hocalar'a göre Ağa Han az veya çok Allah'ın hulûl ettiği bir kimse olarak düşünölmektedir. (45)

Nizârî İsmâiliyye fırkası, geçmişte formöle edilmiş bir kısım kanunların değışebileceğini kabul eder. Bu değışim diğer mezheplerde olduğu gibi islâm bilginlerinin ictihadları ile değil, hazır imamın takdiri ile olur. Yaşayan imam kendi devrindeki ahval ve şartlara göre, mensuplarını sevk ve idare eder. Bunun için muhtelif devrelerde, ancak o devrede ihtiyaç duyulan konular uygulanır. Hz. Peygamber'in doğrudan vârisi olan imam, insanların takip edecekleri hususları bizzat tesbit eder ve onları hidâyete ulaştırır. Zira imam bizâtihi Allah tarafından gönderilmiş, insanları doğru yola ulaştırmakla görevli kılınmış, kat'iyyen yanılmayan bir insan olup fermanları da Kur'an yerine kâimdir. (46)

Yukarıda özellikleri tafsilatlı olarak belirtilen imam, bir bakıma Allah'ın yeryüzündeki tecessüd ve tecessümü gibi kabul edilmekte ve Nizârîyye fırkasınca çok aşırı bir tazim görmektedir. Hazır imamın ziyaret ve kabul merasimleri her zaman mükemmelin üzerinde olmaktadır.

Buna misal olmak üzere III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'ın Kalküta ziyaretlerinden biri şöyle anlatılır: "İmam şânına lâıyk bir şekilde hazırlanan istasyondan, elini sıkmaya veya öpmeye cesaret edemeyip yerlere kadar eğilen ve iki elleriyle selâm veren zengin ve itibarlı mensupları tarafından karşılandı. Dört atın çektiğı bir arabaya bindirilen Ağa Han, alınının terini bir ipek mendil ile silip atınca, evlerinde paranın temin edebileceğı her türlü konfora sahip olan mensupları, mendili kapıştılar. Mendilin bir parçasını alıp yüzlerine sürebilen yahut itina ile cebine koyabilen kimseler, kendilerini yeryüzünün en şanslı kişilerinden sayıyorlardı. Ertesi gün yapılan törende Ağa Han, altın bir sandalye üzerine oturtuldu. Önünde yaldızlı bir masa ve masanın üzerinde de altın bir tas vardı. Cemaat içinde sıra ile gelen her Nizârî İsmâîlî, yerinden kalkarak eğilip cebinden çıkardığı misk şişesini Ağa Han'ın ayaklarına döküyor, daha sonra döküğü miski mendillerle siliyor ve bunları aziz bir hatıra olarak saklıyordu. Sonra da mâli durumuna göre, imama hediye olarak sunmak için beraberinde getir-

diği altınları, masanın üzerindeki tasa bırakıyor ve kemâl-i edeble tekrar yerine dönüyordu.(47)

İmama karşı gösterilen bu müfrit sevgi jübilelerin hepsinde görülen bir olaydır. İmamın ayaklarının misk ile yıkanması ve mendillerle silinmesi şeklinde izhar edilen sevgi şekli, hind usûlünde bir saygı ve muhabbet gösterme tarzıdır. Bu şekilde hürmet ve muhabbet göstererek ayakları yıkandığı zaman, yıkanandan yıkanana birtakım mânevî özelliklerin geçeceği düşünülmektedir. (48)

Nizârî İsmâiliyye'de diğer Şii mezheplerde olduğu gibi "Mehdî" veya gelmesi beklenen "Gâib İmâm" düşüncesi mevcut değildir. İmamlar her asırda ve her zaman mevcut olagelmışler ve gâib olmamışlardır. Çünkü imamlar, âlemin kendileriyle salâh ve vücûd bulduğu kimselerdir. Onları mevcut olmamaları hiçbir şekilde düşünülemez.(49) (Bununla birlikte İsmâiliyye, Fâtımî Devletin kuruluşuna kadar, diğer şii'ler gibi, âleme huzûr, sükûn getireceğine inanılan Mehdi'nin zühur edeceğini kabul ediyorlardı. Fakat Fatımî Devleti kurulunca, Mehdi kavramı, yerini "el-Kâim" ismine bıraktı. Bundan sonra anılan devleti kuran hânedânın her imamı el-Kâim diye anılmağa başladı. Böylece beklenen imam veya Mehdi kavramı da ortadan kalkmış oldu (50))

6- ÂHİRET

Nizârî İsmâiliyye'ye göre âhirete inanmak, Cennet ve Cehennemi kabul etmek, öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna imân etmek gerekmektedir. Âhiret hayatı haktır; insanlar işledikleri iyi ve kötü amellerin mükâfat ve cezalarını mutlaka göreceklerdir. (51)

7- TE'VİL

Nassların zâhir mânâsını, muhtemel başka mânâya yorumlamak anlamına gelen te'vîl, İsmâiliyye'nin tarih boyunca uyguladığı bir methoddur. Zira, onlara göre hakikate ulaşmanın tek yolu zâhirî mânânın, bâtinî mânâyâ te'vîl edilmesidir.

Daha önce peygamberlik ve imamet bahislerinde, peygamberlerin zâhirî vahyi insanlara tebliğ ettikleri, imamların da içinde yaşanan zaman ve şartlara göre zâhirî vahyi te'vîl etmekle görevli bulduklarını belirtmiştik. (52) Bu düşünceden hareket eden İsmâiliyye, ilmin ve dînî nassların zâhir ve bâtinî bulunduğuna yönelerek, peygamberlerin düz vahyi tebliğ ettiğini, imamların ise vahyin te'vîlini peygamberlerden intikal eden ilimle elde ettiklerini iddia etmektedirler. (53)

Nizârî İsmâiliyye'ye göre, te'vîl bâtinî ilmi olup, sosyal düzenlemeler, idâre ve siyaset için en mühim bir methoddur. Bu metoda göre hareket etmeyerek sadece zahirde kalmak kat'iyen câiz değildir. Çünkü hakikate zâhirî ilimle değil; ancak te'vîl edilmiş bâtinî ilimle ulaşılır. Kezâ te'vîl hususunda zâhir ile bâtin arasında bir uygunluk bulunmalıdır. Şii İsmâilî

âlimlerinden el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirâzî (ö. 470/1077)'ye göre, zâhir ve bâtın ile amel eden kimse İsmâîlidir, fakat zâhir ve bâtından birini terkederek sadece diğeri ile amel eden, aşağılık bir kimsedir ve İsmâîlî olması mümkün değildir. (54)

Bu ifâdeye rağmen tarih boyu İsmâiliyye, zâhiri bırakıp, dâimâ bâtınla amel edegelmişlerdir. Te'vili maksatlarına uygun olarak kullanan bu fırkanın mensupları, birçok itikâd esaslarını başka yönlerle çekmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca kendilerine "Bâtıniyye" ismi verilmesi bunun mânâlı bir ifadesidir.

Zamanımızda Nizâriyye içinde eskiden olduğu gibi dînî konularda te'vil yapacak ve yeni görüşler ortaya koyabilecek yüksek seviyede dînî mâlûmâta sahip kimseler bulunmamaktadır. Günümüz Nizârî İsmâiliyye'si için en önemli husus, imamlarının emir ve talimatıdır. (55)

8- VELÂYET

Şi'iliğin kendine has karakteri olan Hz. Peygamber ve âilesinden gelen imamları sevmeye yahut velâyet konusu Nizâriyye'de de varlığını sürdürmektedir. Şîanın genel tatbikatına sadık kalan bu fırka, şehadet kelimesine: "Ali, Allah'ın velîsi ve Nebînin vasisidir." şeklinde bir ilâvede bulunmuşlardır. Bu durumda peygamber için sabit olan hususlar, Ali ve evlâdı için de sabit olmaktadır. Kalbi ibâdet demek olan velâyet, özellikle peygamber âilesinin beş ferdine, Hz. Peygamber dâhil, Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin'e büyük bir muhabbet beslemek ve Hz. Peygamber'in neslini hidâyet nûru ve tek hakikat rehberi tanımak dolayısıyla hâzır imamı sevmek ve ona bütün gönlü ile bağlanmaktadır. Ehl-i Beyt ve imâma candan bağlanmak yanında, onlara karşı çıkanlara düşman olmak, onlarla her türlü ilgisini kesmek de velâyetin gereklerindedir. Bundan dolayı Ali ve neslinden gelen imamlara düşman olanlarla dost olmak ve iyi ilişkiler kurmak, velâyetle kat'iyen bağdaşmayacak bir husustur. (56)

Velâyet bir bütündür. Eğer bir kimse Allah ve Rasûlüne tamamen itaat etse ve fakat imâmı yalanlasa veya imama isyan etmiş olsa o kimsenin Allah ve Peygamberi için izhâr ettiği muhabbet de muteber olmaz. (57) Zira Allah ve Peygamber'in rızâsı, imama tâbî olmak ve onun neslinden gelenleri sevmekle elde edilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, imama uymayan veya imamını yalanlayan kimse, câhiliyet üzere ölmüş olur.

9- NAMAZ

(Nizârî İsmâiliyye'nin duâ adını verdikleri namaz konusunda, çeşitli zümreler arasında birtakım ihtilâflar varsa da, icrâ tarzı birbirine çok yakındır. Bir kısım namazların mutlak olarak cemaathânedeki kılınması icâbederken, diğer bazı duâların da evde münferiden yapılması mümkündür. Duâ vakitleri, sünnî müslümanların namaz vakitlerinden çok farklıdır. Bu fırkanın mensuplarına göre, namaz Gucarati dilinde "vadakom" denilen tefekküre dalmaktır. (58) Namaz vakitleri şöyledir:)

a) Sabah Duâsı:

Bu ibadet ekseriyetle Hindistan'da, cemaathanede, sabah saat 4.00-5.00 arasında yapılır. Bu saatler ülkelere göre değişir. Keza sabah duâsı, gece yarısından sonra müsait bir saatte de yapılabilir. Duâ esnasında Kâbe'ye değil, imamın bulunduğu tarafa yönelmek gerekir.

b) Akşam Duâsı:

Bu duâ, akşamın alacakaranlığı esnasında veya güneşin batmasından sonra yapılır. Saatleri, sabah duâsında olduğu gibi, bulunan ülke veya şehire göre değişir.

c) Yatsı veya Gece Duâsı:

Bu duâ, Hindistan'da gece saat 8.00-9.00 arası veya yatmadan önce yapılır (59) Görüldüğü gibi ibadet ve duâlar, sabahın erken saatlerinde, akşam ve gece yapılmaktadır. Bu fırkada gündüz ibadetleri terkedilmiştir. Bu tatbikatın, mezhep mensuplarını bazı tehlikeli durumlardan korumak için, takiyye prensibine uygun bir tedbir olduğu düşünülebilir. (60)

◁ Cemaat hâlinde yapılan ibadetlerde, ibadeti yöneten ve Sünnîlerin imam dediği şahsın yerine kâim olan, ibâdet yöneticisinin resmî bir sıfatı yoktur. Bombay'da Sindi okulunun öğrencileri bu işi ifâ etmek için, nöbetleşerek seçilirler. Akşam okulu olan bu müessesede, Sindi dilinde öğrenim yaparlar ve ekseriyâ Ginans okurlar. İbadete nezaret eden ve mühi adını alan çocuk, okunması gerekli olan duâları, cemaatin duyabileceği bir sesle okur, cemaate iştirak edenler de duâyâ zihnen katılıp, tekrar ederler. Yukarıda belirttiğimiz gibi, dua esnasında Mekke'ye yönelinmez. Duâ ve ibâdet oturarak yapılır. Bütün duâların kendisine yapıldığı yaşıyan imamın ismi anılınca, mühi öne doğru eğilir, daha önce kendisine ait yere konulan tesbih veya Kerbelâ toprağından yapılmış bir mühür üzerine secde eder. Çünkü hâzır imâmın ismi anıldığında secde yapmak vâciptir. Bundan sonra mühi özel bir dua okur. Daha sonra okuduğu bu duâ ile ibâdeti bitirir) (61)

Doğu Afrika'da ibadet salonunda bir mihrap ve üzerinde yaseminlerle süslü ve önünde buhur yakılan hâzır imâmın bir portresi vardır. Salonun çevresinde cemaat yararına müzâyedeye çıkarılacak sebze ve meyvelerin konulduğu banklar mevcuttur. Duâ esnasında, erkekler sağ tarafta, kadınlar ise sol tarafta otururlar. Burada ibâdetler Hindistan'dan geldiği ve 1956 yılına kadar devam ettiğinden daha farklı bir durum arzeder. Hâzır imâmın Afrika müslümanlarıyla uzlaşması şeklindeki yeni politikası gereği, Arapça da dînî lisân olarak kabul edilmiştir. Duâ kitaplarının Arapça'ya ilâveten, Lâtin harfleri ve Gucarati dilinin özelliklerine uygun olarak transkripsiyonu ve İngilizce'ye tercümelemi yapılmıştır. Burada duâlar besmele ve Fâtîha ile başlar. Allah'ın birliği üzerinde önemle durulur ve hâzır imâmın ismi anıldığı zaman secde edilir. (62)

Hindistan'daki Nizârî Hocalar cemaatinde, duâ onsekiz bölüme ayrılır. Her kısmın sonunda ve yeni başlanan kısmın başında, duâ eden, duâsının Ağa Han tarafından kabul edilmesi için: "Ey benim efendim, iyiliksever Kerîm Han Huseynî . . ." diye yalvarır. Duânın birinci bölümü hangi vakit için duâ edilecekse, onunla ilgili niyeti ve ilâhî bereketi niyaz etmeyi ihtiva eder. Duâ eden: "Ey Şâh, ey Ağa Han, ilâhî rûhunda benim akşam (yahut sabah veya yatsı) duâlarımı kabul et. " der ve yerdeki tesbihe secde eder. Duânın ikinci kısmında zikre değer bir husus yoktur. Üçüncü kısımda duâ eden kimse, Niskalanki Avatar'ı (63) hatırlar ve affı için duâ eder. Dördüncü bölümde tesbih üzerinde: "Ey hakîkatin efendisi" diyerek Hindu ilâhî Vişnu'nun onyedî şeklinin isimlerini zikreder. Zira Vişnu, onyedî şekilden sonra, on inkarnasyonla insan şeklini iktisap etmiştir. (64)

Beşinci ve altıncı kısımlarda, duâ eden, yere eğildiği zaman Hz. Ali ve Ağa Han için birer duâ okur. Yedinci bölümde yapılan duâda, Ali'nin ilâh olduğu itiraf edilir. Daha sonra kendisini sevenlere merhamet etmesi için Ağa Han'a duâ edilir. Sekiz, dokuz, on ve onbirinci bölümlerde Ağa Han'a tekrar duâ edilir. Bunu takiben Ali neslinden geldiğine inanılan Pencan-ı Pak için de duâ edilir. Onbeş ve onaltıncı bölümlerde duâ eden yere eğilirken, Allah'a, Ali ve Muhammed'e duâ eder ve kendisinden bütün kötülüklerin defedilmesi için niyâz eder. Bundan sonra yere onbeş defa secde eder ve her birinde dilediği bir kısım şeyler için niyazda bulunur. Daha sonra tesbihi eline alarak yüz defa Şah Garib Mirza (65) ismini okur. Onyedî ve onsekizinci bölümlerde tesbih çekerek bu duâyı kabul etmesi için Ağa Han'a yalvarır, hemen yere eğilip kalkar ve niyetini hayırlı kılması için Ağa Han'a niyazda bulunur. Niyazdan sonra yaptığı secde ile Ağa Han'dan yardım diler. Secdeden kalktıktan sonra, pirlerin ve Hz. Muhammed'in yardımını istenir. Duâ eden kimse, bundan sonra ağızıyla önce sağa, daha sonra da sola üfler, diğer duâ edenler de: "Ey sen, yaşayan biri." der. Diğerleri de ona: "Ben onu sâlim buldum." şeklinde cevap verirler. Sonunda duâ eden, yere eğilir ve: "Ey efendim Ağa Han, Duâ esnasında işlediğim suçları affet." der ve duâyı bitirir. (66)

Duadan sonra Kerbelâ toprağından yapılmış 101 taneli tesbihle, pirlere adını anmak, Nizârî İsmâiliyye için en önemli ibâdetdir. (67).

Doğu Afrika'da duâ esnasında Ali, Hz. Muhammed ve hâzır imama şöyle tazarruda bulunurlar: "Ey Ali, Ey Muhammed, Ey asrın imamı efendimiz, benim gücüm sendendir. Benim desteğim sensin. Ben yalnız sana güveniyorum. Ey kendiliğinden varolan ve her mevcutta hazır bulunan, ey Sultan Kerîm Şah Huseynî, sen imamsın, haksın mübinsin. . ." der ve secde eder. Duâ, Ali'den itibaren, duanın aracısı olan imamlar silsilesinin okunması ile nihayete ermiş olur. (68)

Bu günlük ibadetlerin haricinde, cemaatle icra edilen üç nevi duâ daha vardır. Bunlar, yeni ay, Muharrem ve Ramazan'da yapılan duâlardır. Eğer bu duâların yapılmasında Ağa Han mevcut ise, duâların icrasında riyaset

ona aittir. Mevcut değilse, mümessili ona vekâleten nezâret eder. Duâlar esnasında, cemaathane muhafızı kapıda durur ve gelenlerden parola alır. Gelen kimse "Ey zinde" der. Buna karşı muhafız "Onu gerçek buldum." şeklinde cevap verir. (69)

Hindistan'daki Nizârî Hocalar, Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir yerini ezbere bilmezler. İbadet esnasında, sadece liderlerini taklit ederler. Bununla birlikte Hocalar, diğer müslümanlarla birlikte Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarına iştirak ederler. (70) Ağa Han'ın İran'daki mensupları olan ve Ağa Han Müridleri ismini alan cemaat, hiç bir namazı kılmazlar. (71)

10- ORUÇ

Oruç, Bâtınîler adını alan eski İsmâîlîlerde, sır saklamak ve ifşâ etmek anlamında te'vîl edilmiş olmasına rağmen, günümüzde Nizârî İsmâîliyye'nin tatbikatı, diğer müslüman cemaatlerin oruç tatbikatından son derece farklıdır. Bu konuda Şihâbu'd-Dîn Şah şunları söylüyor: "Kardeşim, ben sana duâ etme veya oruç tutma demem. Sana gösterişli bir şekilde çokça duâ eden, yahut oruç hakkında çok konuşan kimselerle kendini aldatma, derim. Bunların hepsi aslında, öğülmeye lâyık şeylerdir. Fakat mevlâ imama saygı beslemeyenlere, yapılan bu tür ibadetlerin hiçbiri fayda vermeyecektir. (72)

Pendyâdı Civanmerdî'de (73) Ramazan ayında bir ay değil, sadece bir tek gün oruç tutmanın gelenek olduğu, daha fazla oruç tutmaya da ihtiyaç olmadığı belirtildiği için, Nizârîyye, özellikle Hocalar, senede bir gün, Ramazan ayının yirmibirinci gününde oruç tutarlar. Bu tek oruç, Ramazan'ın yirminci gecesi yatarken başlar, ertesi gün öğle vakti sona erer. Kısa sürdüğü için, fazlaca bir sıkıntısı da olmaz. Bununla birlikte Nizârîler, bütün Ramazan ayını kutsal sayarak, özellikle ondokuz ve yirmi üçüncü geceler arasındaki gün ve gecelere, daha çok önem verirler. Bu gecelerde cemaathânelerde günahların affi merâsimleri düzenlenir. (74)

Günah çıkararak kimse, mûhî veya kamediya'nın önüne diz çöker ve "Ey Ali" der. Onlar da Kerbelâ toprağı karıştırılmış az miktarda su alıp günah çıkararak alnına serperler. Günah çıkararak kimse, daha sonra bir miktar para ödeyerek bulunduğu yerden çekilir. Bu şekilde affedilmek isteyenler, böyle özel gecelerde cemaathâneye gidebilirler.

Günahların itirafı için, batıda olduğu gibi birtakım özel ifade şekilleri yoktur. Bu merasimlere katılan kimseler, bir önceki yılda işledikleri günahların affını da temin etmiş olurlar. Ramazan geceleri cemaathâne aydınlatılır. Eğer yeni ay, Cumâ gününe rastlamış ise gelecek Cumâ Ramazan orucu gibi oruç tutulur. Ağa Han'ın İran'daki mensupları olan Mevlâîler, kesin olarak oruç tutmazlar. (75)

11- ZEKÂT

Zekât, genel olarak Nizârî İsmâiliyye'de ve özellikle Hocalar arasında önemli bir husus olarak devam edegelmiştir. Zekâtın verilmesinden daha çok, imama verilmesi, ayrıca imam ve temsilcilerinin, pek çok mâlî taleplerde bulunmaları, mezhebin diğer esaslarına nisbetle, daha çok ihtilaf çıkmasına sebep olmuştur. Daha Ağa Han Hasan Ali Şah zamanında 1866 yılında, mahkemeye intikal eden bu husus, toplanan bütün meblâğın, imamın şahsına ait bir hak olduğu ve imamın bu meblâğı istediği gibi sarfetme yetkisine sahip bulunduğu şeklinde karar altına alınmıştı. (76) Böylece imamın mâlî gücü takviye edilmiş oluyordu.

Zekât konusunda hatıra ilk gelen şey, nisbetinin 1/10 olmasıdır. Daha 1430'lu yıllarda, Pir Sadru'd-Dîn tarafından, bu maksatla Ondabir Fonu kurulmuştur. Bir çok çalışmalar, zekâtın fona bağlı olduğunu ifade etmektedir. Zekâtın imama verilmesi tatbikati, çeşitli devrelerde tutulmuş muhasebe defterlerinin tedkikinden anlaşılmaktadır. Eski devirlerde toplanan zekât paraları, reis ismi verilen elçiler vasıtasıyla, torbalara konulup imama gönderilirdi. (77) Fakat, zekât nisbeti son zamanlarda 1/8'e kadar yükselmiştir. Bu nisbete göre tahakkuk eden zekâtın, her yeni kamerî ayın ilk günü verilmesi gereklidir. (78) Toplanan zekâtlardan hâsil olan meblâğ, cemaathanede bir kasa yahut bir mahalde toplanır. Pendency Civanmerdi ve Ginans'a göre bu mükellefiyeti yerine getirmeyen ve zekâtını imama vermeyenler için o malın onda biri ateş hâline getirileceği, kalan onda dokuz miktarının da odun haline inkılâb edeceği ve sahiplerini yakıp kül haline getireceği ısrarla belirtilmektedir. Bu arada zekâtlarını imama verenlerin, hem bu dünyada başarı ve mutluluğa erecekleri, hem de âhirette mutlak kurtuluşa ulaşacakları ifade edilmektedir. (79)

Zekât, bu fırka mensupları için daima bir problem olmuştur. Zekât vermek istemeyen veya nisbetini fazla bulanlar, yahut itiraz edenler, mezhep toplumundan çıkarılmışlardır. (80)

Zekât haricinde, fırka mensuplarından alınan meblâğların en başta geleni, petondh (81) ismi ile tahsil edilen bir vergidir. Reformist Hocalar cemaati, mezhep mensuplarından çeşitli isimlerle alınan ve kazançlarını yarısına yakın bir kısmını alıp götüreren meblâğların sayısını 275'e çıkarmaktadırlar. Bu tip mâlî konular üzerinde, dâimâ tartışmalar yapılmakta, dolayısıyla Ağa Han'ın serveti konusunda muhtelif iddialar ortaya atılmıştır.

12- HAC

Nizârî İsmâiliyye'nin anlayışına göre hac, imamı ziyaret etmekten ibarettir. Bu anlayış, Hindistan'daki Hocalar tarafından da benimsenmiştir. Fırkanın ilk devirlerinde imamlar İran'da iken, Nizârîler oraya gider ve hac vazifesini ifa ederlerdi. 1866 yılındaki davalarda bu nevi hac tatbikatının muntazam yapıldığı tesbit edilmişti. Sir Erskin Perry, Hocalar arasında

hac için Mekke'ye gitmenin bilinmediğini, mahkemeye gelen şahitlerin, "Bizim babalarımız, her zaman Durkhane'ye giderek haccederlerdi." dediklerini belirtir. Bilindiği gibi, Durkhâne veya Darkhâne kelimesi, imamın ikâmetgâhını belirten bir kelimedir. İmamın evini yahut ikâmetgâhını ziyaret eden mensupları, burada hem zekât öderler, hem de hac vazifesini yerine getirirlerdi. (82)

İmam ve ikâmetgâhı Bombay'da iken, Hindistan dışında bulunan ve çeşitli bölgelerden gelen Nizârî cemaati, tıpkı hacceder gibi imamı ziyaret ederlerdi. İmam Marsilya'da ikâmet ettiği esnada, Afrika'dan gelen mezhep mensupları, burada imamlarını ziyaret etmek sûretiyle hac vazifesini îfâ ederlerdi. Yukarı Amuderyâ'da bulunan mezhep tâbîlerinin, hac vazifesini yerine getirmek konusunda çok titiz oldukları bilinmektedir. Bütün bunlardan anlaşılan, bir bakıma ilâhlaştırılmış bir kişi olan Ağa Han'ı ziyaret etmek, Mekke'de yapılan hac yerine kâim olmaktadır. (83)

W. Ivanow'un belirttiğine göre, İran'da Ağa Han'a tâbî olan Nizârîler arasında, hac konusu daha farklı bir durum arz etmektedir. Bunlar, Hindistan'daki mezhepdaşlarının hareketlerini bir nevi putperestlik olarak görmektedirler. İran'daki Nizârîlere göre hac, herkes tarafından yerine getirilecek bir husus değildir. W. Ivanow, daha sonra şu mânîdâr sözleri söylüyor: "Ben hac görevini îfâ edip Hindistan'dan dönen ve daha çok dindar olan hiç bir kimseye rastlamadım ve duymadım da. Aksine hac için Hindistan'a giden ve önceden aşırı dindar olanların, dönüşte dinden ayrıldıkları ve mürted olduklarını pek çok defa müşâhede etmişimdir." (84)

Mekke ve Medîne'yi ziyaret etmek Nizârî Hoca zümresinin kesin olarak teşebbüs etmeyecekleri bir husustur. Fakat, fırka mensupları, yüzlerce yahut binlerce kişilik, kalabalık kâfileler halinde Kerbelâ ve Necef'i ziyaret etmektedirler. (85)

13- CİHÂD

Günümüz Nizârî İsmâiliyye'sinde cihâd eski anlamını kaybetmiş, sadece şahısla ilgili veya mezhep içi bir faaliyet olarak mütâlaa edilmektedir. Buna göre cihâd, kişinin kendisi ile mücadele etmesi doğru yolda kalabilmesi için nefsiyle savaşmasıdır. III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, ilâhî nûrun sönmemesi ve yüksek seviyede mezhep kardeşliğinin temin edilebilmesi için, mensuplarının, ellerinden gelen her şeyi yapmalarını istemektedir. (86)

İsmâiliyye'nin tarihinde inançlarını savunmak ve başkalarına kabul ettirmek için kurdukları teşkilâtın, tamamen cihad ve propagandaya yönelik olduğu görülmektedir. Yetiştirdikleri ilim adamları, dâîler ve fedâîlerle bu işi yerine getiren Nizârî İsmâiliyye, özellikle Alamut devresinde pek çok kimse için korku unsuru olmuşlardı. Günümüzdeki Nizârîler daha çok ticaret ve san'atla uğraşan, dînî kültür ve tahsilden uzak ve dînî konuları öğretecek müesseseler kuramamış bir toplum olarak görülmektedir. Cihad

görevini ilmî bir şekilde yerine getirecek kimseler, hâlen fırka içinde mevcut bulunmamaktadır. (87)

GÜNÜMÜZDE İSMÂİLİYYE CEMAATI

Doğu İsmâîliler olarak da bilinen Nizâriyye, günümüzde birçok ülkelere dağılmış, yaygın bir cemaattir. Kendileri için daha çok Nizârî İsmâiliyye adını kullanan bu fırka, özellikle yediciler anlamına gelen ve tarihteki bazı olayları hatırlatan "Seb'iyye" ismini kat'iyyen kullanmamaktadırlar. (1)

Nizârî İsmâiliyye'yi teşkil eden cemaatler genel olarak iki ana zümreye ayrılır: Nizârî İsmâîlî Hocalar ve Nizârî İsmâîlîler.

1- Hocalar:

Hoca kelimesi Farsça'da "hâce" kelimesi ile aynı anlamda olup, efendi mânâsına gelmektedir. Bu kelime ilk defa, Hind limanlarını ziyaret eden tacirler için kullanılmıştır. Rivâyete göre VII/XIV. asırda İran'lı dâif Pir Sadru'd-Dîn tarafından Nizâriyye'ye celbedilen Sind Lohana kasti mühtedflerine Hoca ismi verilmiştir. Kelime aslında bir hindü tâbiri olan "thakur" veya "thakkar" kelimesine tekâbül etmektedir. (2)

Bu bakımdan Hoca ismi, bir hind müslüman kastının adı olup, ayrıca Hocalar dîni diye bir din mevcut değildir. Onların mezhebine giren ve fakat neseben Hoca olmayan, bir başka ifade ile kasta mensup olmayan bir kimse, Hoca sayılmaz sadece mezhebe mensup bir Nizârî sayılır. Bir Hoca ancak doğuştan ve irsen Hoca olur. Eğer bu zümreye mensup olan bir şahıs, Müslüman veya İsmâîlî olmasa bile yine Hoca'dır. Bu cemaate tâbî olan bir kimse, Nizârî İsmâiliyye'ye bağlı bir kadınla evlense de, o kadın yine Hoca ismini alamaz, fakat bu evlilikten doğan çocuklar, Hoca olarak kabul edirlirler. (3)

Hocalar kendi aralarında üç bölüme ayrılırlar:

a) Nizârî İsmâîlî Hocalar:

Bu zümre, Hocalar Cemaatinin büyük ekseriyetini teşkil etmektedir. Hoca ismi mutlak olarak zikredildiği zaman, hatıra gelen bu Nizârî Hocalar'dır. Bu ekseriyet cemaat Nizârî İsmâiliyye imamı Ağa Han'a bağlıdır. (4) Bu zümre daha çok, Bombay, Gucarat, Cutch, Kathiawar, Sind, Ahmedabad, Baroda, Surat, Khandeş ve Pencab'ın bir kısım bölgelerinde bulunmaktadır. (5)

b) Sünnî Hocalar:

Bunlar genel olarak Bombay ve havalisinde bulunan, sayı itibarıyla en az olan Hoca Cemaatidir.

c) İsnâaşerî Hocalar:

Sayıları birkaç bini bulan bu cemaat, daha çok Bombay ve Zengibar'da bulunmaktadır. (6)

Bombay'daki Hocalar Cemaati'nin Sünnî veya İsnâaşerî olmalarının sebebi, zulme uğramaktan korkmaları dolayısıyla takiyye gereği, Sünnî veya İsnâaşerî gibi görülmüş olmalarıdır. Fakat, uzun müddet takiyye ile hareket etmek, onların belirtilen mezheplere intikâlini sağlamıştır. Bununla birlikte zamanımızdaki Hocalar Cemaati'nin hemen hepsi, Hindû usûlü evlenme, boşanma ve defnedilme gibi âdetleri devam ettirmektedirler. (7)

2- Nizârî İsmâîlîler:

Ağa Han'ın Hindistan'lı olmayan ve Sind Lohana Kastı'na mensup bulunmayan tâbîleri, Hoca olmadıkları gibi, Hindistan'da bile inanç, örf ve lisanslarında Hoca zümresinden tefrîk edilmeyen muhtelif Nizârî cemaatler de Hoca değillerdir. Bu duruma göre, Hoca Cemaatinin dışında kalan mezhep mensuplarının hepsi Nizârî İsmâîlî'dir. Sidhpur'daki Momna, Guccarat'taki Guptu cemaatleri, Pencab'da bulunan şemsîler, İran, Ortadoğu, Afganistan, Suriye v.s. yerlerde bulunan Nizârîlerin, Hindistan'daki Hocalar Kastı ile hiçbir ilgileri yoktur. Hattâ Nizârîlerin hemen hiçbirinin Sind ve Guccarat dillerinde yazılmış literatürden haberleri bile yoktur. (8)

3- Günümüzde Nizârî İsmâîlîlerin Yayıldıkları yerler:

Zamanımızda Nizârî İsmâîliyye toplumu, yirmiiki muhtelif ülkede varlığını sürdürmektedir. Bu ülkeler Asya'da; İran, Suriye, Lübnan, Pakistan, Hunza, Hindistan, Burma, Malaya, Ceylon; Afrika'da Kenya, Uganda, Zengibar, Kongo, Güney Afrika, Madagaskar ve Portekiz Mozambiki'dir. Batı Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgalinde bulunan Doğu Türkistan İsmâîlîleri ile birlikte, mezhep mensuplarının dünyadaki mevcutları yirmi milyon civarındadır. (9)

Belirtilen bu rakam, takrîbî rakamdır. Oysa ki henüz Nizârî İsmâîliyye'nin kesin bir sayımı yapıлып, kat'î netice elde edilmiş değildir. Bu rakam İsmâîlî isimli gazete tarafından, çok önce 19 Ocak 1942 tarihinde de yine bu şekilde tekrar edilmişti. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Kerim Ağa Han da, aynı sayıyı ileri sürmektedir. Adı geçen gazetenin beyanına göre, bu kadar sayıdaki insan, His Highness Ağa Han'ın şahsiyetinde, ma'lûm ve ma'rûf olan ilâhî rûhânî varlığa bağlılık arz etmektedir. (10)

Afganistan'da, Kâbil'in kuzeyinde, Paşhai dili konuşulan bölgelerde yaşayan İsmâîlîler, Hz. Ali'yi ilâh olarak kabul ettikleri için "Ali İlâhîler" olarak bilinmektedirler. (12)

Rusya'da müslüman nüfusun % 90 nisbetindeki kahir ekseriyetini teşkil eden sünñî müslümanlar dışında kalan % 10'luk ekalliyetin çoğunluğunu oniki imama inanan isnâaşerî şiiileri oluştururlar. Bunun dışında kalan sayıca daha az bir topluluk da ismâiliyye fırkasına mensuptur. (13)

Orta Asya'nın yüksek kesimlerindeki İsmâîlîler "Mollalar" veya "Mollaîler" ismi ile anılmaktadırlar. (14) Çin'in, Sinkiang, Kaşgar ve Yarkent sınırını kapatmasından sonra, orada bulunan Nizârîlerle haberleşmek mümkün olmamaktadır. III. Ağa Han, Çin'in İsmâîlîlere mahsus özel bir durumunun olmadığından bahsetmektedir. (15) Günümüzde, Çin'deki idârenin nisbeten yumuşamasından sonra, dññî hürriyet havasının kısmen iâde edilmesi itibariyle, burada bulunan İsmâîlîlerin imamaları ile irtibat kurmaları ve mâlî imkânlarının elverdiği ölçüde imamın hakkı olan zekât ve diğer vergilerini ödemeleri mümkün olacaktır.

Hindistan'da çeşitli tâlî bölünmelere maruz kalan ve daha önce belirttiğimiz gibi, Hocalar diye bilinen Nizârîler, Pencab'da "Şemsi" ve "Multânî" isimleri ile bilinmektedirler. Bu zümreler, hâlen kendi hind âdet ve geleneklerini devam ettirmekte, Hinduizm ile İslâm arasında intikal grupları oluşturmaktadırlar. (16) Pakistan'da Hocalar diye bilinen ve çeşitli müesseseler kurmuş olan büyük bir İsmâîlî topluluğu bulunmaktadır.

Suriye'de Hama'nın doğu ve batısında yerleşmiş bulunan İsmâîlîler, hâlen küçük bir azınlık olarak mevcûdiyetlerini devam ettirmektedirler. III. Ağa Han, Mısır'da ikamet ettiği esnadâ, birçok mezhep mensubu, Suriye'den Mısır'a gelir, imamı ziyaret ederek zekât ve diğer vergilerini öderlerdi. İmâm da, alınan meblâğın büyük bir kısmını oradaki mensuplarının ihtiyacı olan, sosyal ve dññî tesisler yapılması için sarfetmekteydi. (17)

Afrika'nın muhtelif yerlerinde bulunan İsmâîlîler, genellikle Hindistan ve Pakistan'dan göçetmiş olan muhâcirlerdir. Özellikle Hindistan göçmenleri, Doğu Afrika'nın uzak kısımlarına yayılmışlardır. (18)

Bütün bu bölgelerde yaşayan mezhep mensupları, kapalı ve iktisâden gelişmiş bir toplum olarak görülmektedir. Diğer İslâm fırkaları ile, iş ve ticaret hâricinde, münasebetleri mevcut değildir. Birbirlerinden kız alıp vermezler. Bu fırkanın tâbîleri, Batı'nın inkârcı görüşlerini kabul etmemekle birlikte, İslâmî literatürle de hiç ilgilenmemektedirler.

Batı eğitiminin gelişmesi, onların inançlarını, imamlarına bağlılıklarını ve iç dünyalarını değiştirmemiştir. Avrupâî zihniyetli pek çok iş adamının zihninde, eski inançları daima varlığını devam ettirmektedir. (19)

Oldukça dağınık bir manzara arzeden bu fırkanın mensuplarını, takip edeceklerin muttarid bir hareket tarzı bulunmayıp, daha çok içinde yaşadıkları ülkelerle göre değişen ve imamın prensip ve tavsiyelerine uygun olan bir davranış metodunu benimsedikleri görülmektedir. Onların durumlarını dikkate alarak imamet müessesesi, nasıl davranmaları gerektiği konusunda çeşitli ölçüler ortaya koymaktadır.

Bu mevzuda Sultan Muhammed Şah, şunları söylüyor: İmamları olmam hasebiyle, mensuplarımın hayat tarzları ile ilgilenir, buldukları ve yaşadıkları yerlere göre tavsiyelerde bulunurum. Doğu Afrika'nın İngiliz kolonilerinde bulunan tâbîlerimi, İngilizceyi ana lisan olarak öğrenmelerini, alkol ve sigara iptilâsı dışında, aile hayatlarını İngiliz âile tarzlarına uydurmalarını, genel olarak Avrupa ve İngiliz âdetlerini kabul etmeye sevkettim. Öyle inanıyorum ki, bir çok ırkların bulunduğu bir yerde, yukarıda belirttiğim tarzda yaşamak, onlara pek çok fırsatlar bahşedecek, şahsiyetlerinin gelişmesinde büyük ölçüde yardımcı olacak ve tatbikatta birçok faydalar sağlayacaktır. Diğer taraftan Burma'da yaşayan mensuplarım için de bu çeşit tavsiyelerde bulunmuş, orasının yaşama tarzını diğerlerinden daha çok benimsemeleri gerektiğini belirtmişimdir. Bunun yanında Suriye, Mısır ve İran gibi İslâm ülkelerinde, mensuplarımın bir problemi olması bahis konusu değildir." (20) Bundan da anlaşıldığı gibi, günümüz Nizârî İsmâiliyye'sinin, diğer Şii fırkalarda olduğu gibi bir fikhî sistemleri mevcut bulunmamaktadır.

İSMÂİLİYYE'DE TEŞKİLAT VE İDÂRE

Dünya yüzünde pek çok ülkeye yayılmış ve dağınık bir toplum olan Nizârî İsmâiliyye, geçmişte ve günümüzde bir kısım idârî teşkilat ve müesseseler kurmuşlardır. Özellikle Ortaçağ'da terör ve tedhişi bir yayılma ve propaganda vasıtası olarak kullanan mezhep teşkilatı, günümüzde bu metodu terketmiş, yerini medenî ölçüler içinde faaliyet gösteren kuruluşlara bırakmıştır. Biz bu bölümde, günümüz Nizârîlerinin idârî teşkilatı yanında sosyal, iktisâdî ve kültürel durumlarını inceleyeceğiz.

1- İDÂRÎ TEŞKİLAT

a) İmâmet:

Daha önce bir inanç esası olarak gördüğümüz imamet, burada Nizârî İsmâiliyye'nin idaresini üstlenen, dünyevî ve idârî bir teşkilât olarak ele alınacaktır.

Nizârî İsmâiliyye'ye göre imamet, dünyevî yönden de, kat'iyen tâviz ve rilmeyen (1), imamın temsil ettiği zirve idârî teşkilattır. Mezhep ve mensupları ile ilgili her türlü karar ve icraat, imamet ve imamete bağlı kuruluşlar tarafından yürütülür. Bu husus tarih boyunca böyle yürütülmüştür. Çünkü, Nizârî İsmâiliyye'ye göre meşrû devlet, imamın başında bulunduğu ve temsil ettiği devlettir. İmamın gaip olduğu esnada, imamet kurumunun fonksiyonları, imamın yardımcıları ve mümessilleri tarafından yerine getirilmiştir. Bu fırka mensuplarına göre imamet bir hakikat olarak, hâlen de-

vam etmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı ile imam arasında ne kadar zaman geçmiş olursa olsun, imam kendi vazifesini vahyin ışığında devam ettirmektedir. (2)

Mezhep hiyerarşisi içinde imam ve günümüzdeki tâbirle Ağa Han, dinle ilgisi olan her sahada, en yüksek ve mutlak kontrole sâhiptir. Diğer sahalara uzanan kontrol yetkisi de ancak onun tayin ve tensibi ile mümkün olmaktadır.

III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, imam olarak takip ettiği, idârî ve siyâsî metod hakkında şunları söylemektedir: "İsmâiliyye dâimâ seyyâldir. Bundan dolayı varlığını sürdürebilmiştir. Katılık bizim hayat anlayışımız ve görüşlerimize zıt bir karakter arzeder. Bizde hazır ve tazyik edici birtakım kurallar, kutsal hukuk diye bilinen metod ve prosödüre dâir kâideler, ulaşılabilecek neticeler için konmuş teferruatlı emirler yoktur."

Meselâ: Hindistan ve Afrika gibi bölgelerde, bir konsil sistemimiz vardır. Mahallî konsil üyelerine, imamlıkça dâhilî ve idârî sorumluluklar verilmiştir. Bu mes'ûl kişiler, yaptıkları işleri ve icraatı bana bildirmekle mükelleftirler. Suriye, Orta Asya ve İran'da dînî riyâset, kendilerine yetki verilmiş veya verasetle gelen reis ve liderlere havale edilmiştir. Bu kişiler, imamın mümessilleri veya kendilerine imam tarafından tevdi edilen işleri yapmakla görevli olan kişilerdir. Bana, İsmâiliyye dünyasının her tarafından, devamlı olarak haber ve raporlar intikal eder. Ben bunlarla ilgilenir, gerekli gördüğüm hususları mensuplarıma bildiririm. Bana arzedilen husûsî konularda, çözüm tarzının nasıl olması gerektiğini de ortaya koyarım. Cemaatin imâmı olmam hasebiyle, ihtiyaç duyduğum zaman bazı kimseleri vazifeden alır, diğerlerini tayin ederim. Bu durum benim çocukluğumdan beri imamet görevim dolayısıyla süregelen çalışma hayatımın bir gereğidir." (3)

Oldukça yaygın bir toplum teşkil eden mezhep mensuplarıyla imamın muhâberesi konusunda, Sultan Muhammed Şah şunları söylüyor: "Bu kadar yaygın bir cemaatle haberleşmem, mahallî imkânlarla mümkün olmaktadır. Bağdat'da Arap meseleleri ile ilgilenen özel temsilcilerim vardır. İran'ın her vilayetinde, muhtemelen benim ailemle irtibatı olan ve sülâle itibarıyla bizimle birleşen ve tevârüs suretiyle, mahallî mezhep idâreciliği vazifesine yükselen ailelere mensup husûsî mümessillerim mevcuttur." (4)

"Orta Asya'daki İsmâîlîlerin riyaseti ise, devamlı veraset suretiyle, muayyen âilelerin elindedir. Suriye'de ise, bin yıldan beri benim ailemle haberleşme münasebetlerini sürdüren bir aile vardır. Mezhep liderliğinin tevârüs yoluyla intikâli, Afganistan, Rusya ve Çin Türkistandaki mensuplarım için de geçerlidir. Bu bölgede, ihtidâ ettikten sonra, imamın mümessilliği görevini zamanımıza kadar devam ettiren âile ve idâreciler vardır. Mezhep mensupları üzerinde devâm ettirilen liderlik, yakın akrabalık bağları ile, nesilden nesile intikal etmektedir. Bu bazen irsî bir riyâ-

set, bazen de Hunza'da olduğu gibi, dîni kardeşliğin idarecisi, cismânî bir hükümdar şeklindedir." (5)

Kezâ III. Ağa Han'a göre, dünyanın bir çok yerine serpilmiş, Cape Town'dan Kaşgar'a, Suriye'den Singapur'a kadar geniş bir alana yayılmış bir dîni cemaatin riyasetinin, mevcut ve sıkıcı bir sistemle muhafaza ve devam ettirilmesi mümkün değildir. Ahlâkî şartlar, maddî kolaylıklar, millî arzu ve görüşler, derin târihî geçmişler ve farklı düşünceler mutlaka zihinlerde yer edecektir. İşte bu âmillerin izâlesi ve bir çözüm yoluna konulabilmesi için , birtakım aklı düzenlemelere ihtiyaç zarûridir. Keza Sultan Muhammed Şah'ın ifadesiyle: "İngiltere, Portekiz, Doğu Afrika Fransız Kolonileri; Uganda, Portekiz Doğu Afrikası, Madagaskar, Natal ve Cape Colony'de, Konsil sistemine dayanan, imamın sevk ve idaresinde faaliyetlerini yürüten çok mütakâmil ve uygar bir idârî nizam vardır. Eğitim idarecileri, emlak acentaları, icrâf ve adli konsiller, günden güne artan idârî işleri yürütmekle görevlendirilmişlerdir. Yatırım idaresi ise, sadece imamın emirleri doğrultusunda hareket eder. Hindistan ve Pakistan'da da aynı şekilde ve fakat daha az gelişmiş idârî kuruluşlarımız mevcuttur. Burma ve Malaya'da bulunan organizasyon, Afrika'da mevcut olan teşkilâtımıza çok benzer. Suriye, İran ve Pakistan'ın kuzeybatı sınırı eyâletindeki mensupların hepsin de kendilerine has sağlam ferdiyetçilikleri, tarihî birikimleri ve gelenekleri vardır." (6)

Zamanımızda haberleşme tekniğinin gelişmesiyle, imam ve mensupları arasında cereyan eden haber alışverişi daha da kolaylaşmış bulunmaktadır. Hâlen merkezi Fransa'da Gouvioux'da bulunan imamet müessesesi, yaygın bir toplum olan Nizârîlerle haberleşme faaliyetlerini, modern imkânlardan da faydalanmak suretiyle devam ettirmektedir.

b) Hindistan Teşkilâtı:

Nizârî İsmâiliyye'nin Hindistan teşkilâtı, diğer ülkelerde bulunan müesseselere nisbetle daha önce kurulmuş ve onlara temel teşkil etmiştir. Hindistan teşkilâtını meydana getiren ana birimler şunlardır:

1- Hindistan Yüksek Konsili:

Mevlânâ hâzır imamın mensuplarının, umûmî ve dîni işleriyle ilgilenmekle görevli olan bu kuruluş, müracaat edildiği zaman bir mahkeme gibi hizmet veren teşkilattır. Konsillerin kararlarını gözden geçirmek de bu kuruluşun vazifeleri arasındadır. Bu müessesenin başında bulunan zâta "Başvezir" denilmektedir. (7)

2- Cemaathane:

Nizârîlerin en geniş ve yaygın teşkilâtı cemaathanelerdir. Cemaathâne teşkilâtı, mezhep mensuplarının bulunduğu her yerde mevcut olup sadece Hindistan'a mahsus değildir. Fakat İsmâilî mevcudunun daha çok bulun-

ması dolayısıyla, cemaathane teşkilatını burada ele alıyoruz. Diğer ülkelerde mevcut olan kuruluşlardan bahsederken de oradaki cemaathâne ve hususiyetlerinden bahsedeceğiz.

Kelime olarak cemaat evi demek olan cemaathane, sadece bir ibadet mahalli olmayıp, sosyal, idârî, kültürel, hukûkî v.s. cemaat işlerinin görüşüldüğü idâre merkezleri durumundadır. Cemaathânenin bir dereceye kadar, Fâtımîler devrinde meclislerde akdedilen "Hikmet Evi" denilen kuruluşlara benzediği müşâhede edilmektedir. İslâm'ın ilk devirlerinde, mes-cidin sadece bir ibadet yeri olmadığı görüşünden hareket eden Nizâriyye, cemaathâneyi çok maksatlı olarak kullanmaya başlamıştır. Nikâh merasimleri, dînî toplantılar, imama verilen vergilerin toplanması gibi şeyler cemaathâne yapılmaktadır. Cemaathânelerin bu şekilde kullanılması, zaman zaman çeşitli ihtilâflara sebep olmuş ve mezhep mensupları arasında muhtelif sürtüşmelere yol açmıştır. En geniş ve teşkilâtlı cemaathâne, Bombay'ın Dongri muntikasındadır. Sadece bir cemaathane değil, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini yapabilecekleri bir okul, konsil idare odaları ve diğer ofisleri ihtiva eden ve dört katlı olan bu merkezin son katı ibâdethane olarak kullanılmaktadır. (8)

Cemaatin dînî ve dünyevî işlerinin merkezi diyebileceğimiz cemaathâne teşkilâtı, büyük şehirlerde kütüphaneler, cemaat idâresi ve sosyo-ekonomik organizasyon ofisleri ile içiçe bulunmaktadır. Mûhî, kamediya ve kadınlar arasında bunlara mûmâsil vazifeliler, cemaatin din görevlileridir. Bu personel doğrudan doğruya Ağa Han tarafından, bir veya üç yıllık müddet için görevlendirilir. Bu görevlilerin, cemaat için yaptıkları hizmet, ihtiyârî ve fahrî olduğu için, mâlî durumu iyi olan âilelerden seçilmeleri bir gelenektir. Mezhep mensupları için mûhî veya kamediya seçilmek büyük bir şeref olarak değerlendirilmektedir. (9)

Cemaathâne liderleri, dînî kültür bakımından yetişmiş ve muayyen seviyeye gelmiş kimseler değillerdir. Servet halk tarafından sevilen ve beğenilen bir kimse olmak, dînî işlere karşı ciddî bir alâka, cemaatle ilgili politik bağlar. . . v.s. belirtilen görevlere tayin edilebilmek için en önemli sebeplerdir. (10)

3- Baş Mûhî

Baş Mûhî, Hindistan'da mevcut olan Hocalar zümresinden toplanan meblâğın muhafazası ve kasadarlık vazifesi ile görevlendirilmiştir. Gerçekte bu vazifenin sahibi, Ağa Han'ın Hindistan'daki hazinedarıdır. Ayrıca bu görevli, imam tarafından yapılan yardımları da, yerine ulaştırmakla mükelleftir. (11)

4- Vilâyet Konsilleri

İsmâilî konsilleri de denilen bu kuruluşlar, muhtelif cemaatlerin bulunduğu bir şehirde, Hocalar zümresinin menfaatlerini koordine etmekle

görevlidir. Böyle bir teşkilâta müessiriyet ve hareket birliğini temin maksadıyla ihtiyaç duyulmuştur.

Evlenmek, boşanmak ve diğer akdî ve sosyal konularda hizmet veren bu konsiller, kendi arasında bir kısım tâlî bölümlere ayrılır. Bu konsillerde kull kamediya veya başhazinedar bulunur. Başhazînedar, kendine tâbî olan yerlerdeki hazinedarları tayin etmekle görevlidir. Her ay toplanan meblağı Bombay'da bulunan meslekdaşına teslim eder. Keza her taşra vilayetinde bir başnazır ve mertebe itibariyle daha aşağıda bulunan nâzırlar bulunur. Başnazırın vazifelerinden biri, kendisine yapılacak müracaatları dinlemek ve halli için çaba göstermektir. Nizârî Gazetesi'nin ifadesine göre, başnazırın görevi, vizâret diye de isimlendirilir. Bir bölge veya mahallin hazînedarı ise vâris ismini almaktadır. (12) İsmâilî veya vilayet konsillerinin vazifeleri şunlardır:

- a) Sosyal âdetler, evlilik anlaşmazlıkları ve boşanma konusunda karar vermek;
- b) Para toplamak ve cemaatin disiplini ile uğraşmak;
- c) Cemaatin her türlü işlerinde ve tavsiyelerde bulunmak, yapılan işleri teftiş ve murakabe etmektir.

c) Orta Asya Teşkilâtı:

Orta Asya, Rusya ve Doğu Türkistan'ı içine alan bölgede, Nizârî İsmâiliyye'nin riyâseti, görevi verasetle devam ettiren ailelerin elindedir. Bu durum asırlardan beri tevârüs tarîkıyla devam etmektedir. Bu âileler İsmâilî olduktan sonra, imamın temsilciliği ve cemaatin idâreciliği vazifelerini yürütmektedirler.

Orta Asya'da riyasetin nasıl tevârüs edileceği konusunda ciddî ve düzenli bir sistem mevcut değildir. Bazen bir oğul veya torun, daha önce riyaset görevini yüklenmiş olan kimseye halef olabilmektedir. Bu kimselere bazen vezir yahut kâmdâr, bazen de reîs veya râf denilmektedir. Bazı yerlerde hunza denildiği gibi, bazen de emîr kelimesinin kısaltılmışı olan mîr de kullanılmaktadır.

III. Ağa Han, genellikle komünist rejimlerin hâkim olduğu Orta Asya'da bulunan mensupları ile muhâberâtının düzenli olmadığı, onların vazifeleri hakkında sahih bilgiler almasının zorluklarını belirterek sosyal durumlarının iyi olması gerektiğini belirten bir temennî üslûbu kullanmaktadır. (13)

d) Doğu Afrika Teşkilâtı:

Doğu Afrika'da yaşayan Asya'lı müslümanların %85 nisbetindeki kâhîr ekseriyetini Şi'iler teşkil eder. İsnâaşeriyye, Müsta'liyye ve Nizâriyye'den teşekkül eden bu zümre içinde, Nizâriyye mühim bir yer işgal etmektedir. Kenya, Uganda, Malavi ve Tanzanya'da bir milyon civarında müslüman nüfus mevcuttur.

Nizârîler, Afrika'nın doğusunda, çok iyi teşkilatlanmış bir cemaattir. Bütün teşkilatları, en yüksek dînî lider olan Ağa Han çevresinde oluşmaktadır. III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, 1944 yılında Evi-an'daki toplantıda, Mombasa'da bir federal konsil ile beş doğu Afrika konsilini kurmuştur. Ayrıca her cemaatin, merkezî cemaatine olan kendi mahallî bağımsız bir organizasyonu vardır. Cemaathâne, konsil içinde reşit erkeklerin meclisi olup çok amaçlı bir merkezdir. Burada mûhî ve kamediyayı, cemaat seçer ve bölge konsili tarafından tayinleri tasdik edilir. Mûhî ve kamediya %10 nisbetinde toplanan âidâtı, doğum, ölüm ve evlenme ile ilgili rusûmâtı topladıktan sonra, bunları cemaatin refah ve gelişmesi için harcarlar. Cemaathânelerin bakımı, personel masrafları, İsmâîlîlerin iş ve mesken sahibi olabilmesi için sarfedilen meblâğ bu hesaptan harcanmaktadır.

Cemaathanelerin Afrika'da açtığı okulların pek çoğunda Hristiyan öğretmenler istihdâm edilmektedir. İsmâîlîlerin, yabancı bir dîne mensup olan öğretmenleri, kendi dinlerinden olanlara tercih ettikleri görülmektedir. Kendi mezhep cemaatlerinde ise, öğretmen sayısı çok azdır. Zira gençler, öğretmenlikten daha çok, ticârete meyletmekte, ticârî iştigal sahası onlara daha cazip gelmektedir. Afrika'da cemaathane binalarının bir çoğu geniş ve mükemmel olup çok küçük yerleşim birimlerinde bile bulunmaktadır. (14)

e) Avrupa Teşkilâtı:

Günümüzde Nizârî İsmâiliyye fırkasının imâmet merkezinin Fransa'da olması, daha önce de İsviçre'de bulunması dolayısıyla, Avrupa'da bazı iktisâdî ve idârî müesseseler kurulmuş bulunmaktadır. 1967 yılında Cenevre'de kurulmuş olan The Aga Khan Foundation yani Ağa Han Vakfı, çeşitli ülkelerde şubeleri bulunan ve büyük imkânlarla sahip olan bir müessese olarak Nizârî İsmâiliyye'nin sağlık, eğitim ve mesken problemleri ile ilgilenmektedir. Bu vakfın Amerika'da şubeleri vardır. (15)

1977 yılında Kerim Ağa Han'ın himayesinde, Londra'da The Institute of Ismailî Studies adıyla kurulan İsmâîlî Tedkikler Enstitüsü, yukarıda belirtilen vakıf tarafından finanse edilmektedir. (16)

1976 yılında Cenevre'de Ağa Han Ödülleri Vakfı adıyla kurulan teşkilat ise, çeşitli ilimler ve özellikle mimârî dalında üstün başarı gösterenleri ödüllendirmek amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. (17)

Bu kuruluşlar dışında daha önce Hindistan ve Doğu Afrika'da gördüğümüz anlamda cemaat teşkilâtının Avrupa'da bulunup bulunmadığı hususunda elimizde bulunan malzemede bir sarâhat mevcut değildir. Kerim Ağa Han da, mensuplarının buldukları yeri belirtirken, Avrupa ve Amerika'dan bahsetmemektedir. (18) Avrupa ve Amerika'da münferid veya az cemaat halinde Nizârî İsmâîlî bulunması mümkündür. Ancak bunların teşkilâtı hakkında yukarıda belirttiğimiz sebeple kesin bir bilgiye sahip değiliz.

f) Nizârî İsmâiliyye'de Misyoner Teşkilâtı:

Hindistan ve Afrika'da mezheple ilgili hususları iyi bilen, mahallî grupları ziyaret eden, uğradığı cemaatlerle bazı günlerini beraber geçiren bazı misyonerler vardır. İsmâîlîler bu misyonerlere "dât" demekten özellikle kaçınılmaktadırlar. Çünkü bu kelime, eski devirlerdeki tedhiş teşkilâtının hatıra gelmesine sebep olmaktadır.

Bu misyonerler, sadece cemaat içinde faaliyet gösterirler. Başka mezheplere mensup olan müslümanları kendi fikir ve düşüncelerine celbetmek için çaba sarfetmezler. Bununla birlikte zaman zaman, başka din ve mezheplerden, kendi fikrî sistemlerine taraftar kazanmak için çalışanlar da görülmektedir. İsmâîlî misyonerlerden biri, Mwanza bölgesinde Afrikalı putperestler arasında propaganda yaparak yirmi kadar yerliyi kendi mezhebine çekmeyi başarmıştı. Fakat bu faaliyet devam etmedi. Keza, bir miktar Avrupalı ve Afrikalı da, İsmâîlîlerle yakın ilgi kurmuş, hizmetçi, kâtip ve öğretmen olarak onlara iltihak etmişti. Uganda'da daha önce putperest ve Hristiyan iken İsmâîliyye'ye iltihak etmiş yüzelli kadar kimse mevcuttur. (19)

Görüldüğü gibi, Nizârî İsmâiliyye'nin misyoner teşkilâtı, daha çok içe dönük ve mezhep mensuplarının irşâdı ile vazifeli bir teşkilâttır.

2- İKTİSÂDÎ TEŞKİLAT, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

Nizârî İsmâiliyye mensupları, buldukları memleketlerde, lisan ve milliyet konusundan daha çok, icrâ ettikleri sanat ve mesleklerle birbirinden ayrılmaktadır. Suriye, İran, Afganistan ve Hunza'da bulunan cemaatin aslı gelir kaynağı çiftçiliktir. Buna mukabil, Hindistan, Pakistan ve Doğu Afrika'da bulunan cemaat mensupları, sanayi ve ticaretle meşgul olmaktadır. Mezhep tâbîlerinin ekseriyeti, buldukları ülkelerde iktisâdî bakımdan refah içinde yaşamaktadırlar.

a) Kooperatif ve Yardımlaşma Teşebbüsleri:

Özellikle III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah zamanında, Asya ve Afrika'da bulunan cemaat mensupları tarafından teşebbüs edilen bir kısım kooperatifleşme hareketleri daima teşvik görmüştür. (20) İlk defa Sultan Muhammed Şah tarafından, yıllarca desteklenen bu faaliyetler, özellikle Hindistan'da yaşayan Hocalar topluluğunun kuvvetlenmesi ve başarı kazanması gayesine yöneltilmiştir. Ortaya konulan ve desteklenen kooperatifleşme hareketlerinden müsbet sonuçlar elde edilmiştir. Kurulan bazı müesseseler şunlardır:

- 1- 1930'lu yıllarda kurulan The Ismaili Cooperative Bank;
- 2- Altın Jübilesi'nden sonra kurulan ve hâlen merkezi Bombay'da bulunan Jubilee Insurance Company of Mombassa;
- 3- Ev idaresi sınıflarını yürütürken okul haline getirilen The All India Helping Society;

4- Bombay ve Dadar'daki İsmâilî kolonisi için planlama yapan The Ismaili Cooperative Credit Society;

5-İş teşebbüslerini ilerletmek için kurulan Masawala and Other Cooperative Credit Society;

6- Kathiawar'dan göç edenlere yardım komitesi;

7- Diamond Jubilee Trust. Bu kuruluş 1946 yılında yapılan elmas jübilesi neticesinde elde edilen gelirlerle kurulmuş ve cemaat tarafından başlatılan birçok teşebbüs bu müesseseler tarafından finanse edilmiştir. (21)

Keza III. Ağa Han, Afrika'daki cemaati için sadece tavsiyelerle iktifa etmeyip iktisaden gelişmeleri için aktif gayretler sarfetmiştir. Bu konuda şunları ifade etmektedir:

"Ben Afrika'da yalnızca tavsiye ile yetinmeyip cemaatime aktif olarak yardımlarda bulundum. Ferdler ve cemaatlerden, inanılır ve güvenilir esaslar üzerinde para toplayarak kısa zamanda hisse senetleri hızla değer kazanan bir sigorta şirketi olan Jubilee Insurance'ı kurduk. Keza, para alıp vermek için kurduğumuz kuruluş da, Investmend Trust adını verdiğimiz teşkilattir. Bu kuruluş, cemaat içinde bulunan tüccarların, iktisâdî hususlarda güçlenmesi için, onlara borç para verdiği gibi, ev almak ve evini yapmak isteyenlere de düşük faizle borç para vermektedir. (22)

Dâru's-Selâm'daki Ağa Han Kooperatif toplulukları, anonim şirketler ve yapı inşaat kooperatifleri, bu kuruluşlardan finanse edilmektedir.

b) Eğitim ve Öğretim:

Nizârîler özellikle III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'ın gayretleriyle, yaşadıkları bölgede, çeşitli okullar açmaya muvaffak oldular. Erkek okulların açılması yanında kız okullarının açılmasına da büyük önem vererek, onları hayata hazırlamak için gayret gösterdiler. Bu konuda Sultan Muhammed Şah şunları söylüyor:

"İmam olarak başlangıçtan beri okul açma konusunu, en ücra köşelerde bile kız okullarının açılması hususunu teşvik ettim. Gururla ifade edebilirim ki, benim mensupların bu konuda diğer İslâm fırkalarının mensuplarına nisbetle çok ileridedir." (23)

Din eğitim ve öğretiminin değerinin artması, Nizârî İsmâiliyye'yi de bu konuda müesseseler kurmaya sevketti. Bombay'daki İsmâilî Birliği son zamanlarda Urdu, Gucarati ve Sind dillerinde öğretime başlamış bulunmaktadır. Bununla birlikte, mezhep mensupları arasında, dînî konularda yoğun bir cehâlet hâkim bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona okumuş bir İsmâilîyi bulmak hayli zordur. (24)

Ayrıca çocukların topluluklar içinde eğitilmesini temin maksadıyla, izci teşkilatları kurulmuştur. Özellikle kız çocukların yetişmeleri için fedâî yurdu, kız yetimhâneleri ve kız rehber obaları teşkil edilmiştir. (25)

c) Kadının Durumu:

Nizârî İsmâîlîler, kadın hak ve hürriyetleri hususunda diğer mezhep mensuplarına nisbetle, daha ileride oldukları görüşünü taşımaktadırlar. Bu konuda Sultan Muhammed Şah şunları söylüyor: "Benim babam ve dedem zamanında mezhep mensuplarımız buldukları en muhafazakâr ülkelerde bile, diğer müslüman zümrelere nisbetle kadını sıkı sıkıya örten peçeyi kaldırmak konusunda çok ileri gitmişlerdir. Zamanımızda peçe giyen bir ismâîlî hanımı bulmak kat'iyen mümkün değildir." (26)

Ayrıca mezhep mensubu kadınların, kültürel faaliyetlere iştirak ettikleri de görülmektedir. İsmâîlî Gazetesi'nde kadınlar tarafından yazılmış makalelerle, kadınların ilgisini çeken yazılar da bulunmaktadır.

d) Evlenme ve Boşanma:

Evlenme ve boşanma işlemleri, imam adına mahallî temsilciler tarafından yürütülür. Nizârî İsmâîliyye'ye göre dînî bir akid olan evlenme, dînî bir merasim olmamakla birlikte, yine de cemaathânedeki icrâ edilmektedir. Nikâh esnasında görevli olarak mûhî ve tescil memuru bulunur. Bunun yanında tarafeynden gelin, damad, anne ve babaları, damadın sağdıcı ve gelinin nedîmesi hâzır bulunurlar. Sadece bu kimselerin hazır bulunmasıyla nikâh akdedilmesi, aşırı harcamaları önlemek için, Sultan Muhammed Şah tarafından verilen bir kararla tesbit edilmiştir. Kezâ, Mehir ve diğer müsaade edilen harcamalar konusunda Nizârîlerin kendilerine has kuralları vardır. Hâlen Doğu Afrika'da bulunan Nizârîler, evlenme sonucu olan verâset konusunda, şeriat kanunları ile mukayyed olmayıp Hindû âdetlerine bağlıdırlar. (27)

Nizârî İsmâîliyye'de taaddüd-ü zevcât, yani bir'den fazla kadınla evlenmek meşrû bir hareket olarak görülmez. Sultan Muhammed Şah'a göre hiçbir İsmâîlî, kendi kaprisleri uğruna yahut Batı'da yanlış anlaşıldığı üzere, önemsiz birtakım bahanelerle karısını boşayamaz. Boşanma daima ma'kûl ve meşrû sebeplere istinâd etmelidir. Çocuk olmaması veya karakter bakımından uyumsuzluk hallerinde ise boşanma, tarafeynin saadeti için en uygun yol olabilir. Fakat her şeye rağmen boşanma vâkî olmuş ve ikinci kadınla evlenilmiş ise, muhtelif konsiller ve imamın mümessilleri, boşanmış olan kadının menfaatlerini korumakla mükelleftirler. (28)

e) Sağlık Hizmetleri:

Yaygın bir toplum olan Nizârî İsmâîliyye, sağlık hizmetleri konusunda bazı Batı kuruluşları ile işbirliği yaparak çeşitli sağlık müesseseleri kurmuşlardır.

III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'a göre, Ortadoğu'da hiçbir müslüman zümre, ebelik konusuna eğilip sağlıklı doğum yaptıracak eleman yetiştirmeden önce, kendileri bu konu ile ilgilenmişlerdi. Hindistan'da Lady Duffer'in sağlık kuruluşunun yardımlarıyla ebelik hizmeti

geliştirilmiştir. Bu hizmet sadece Hindistan'a inhisar ettirilmeyip, Burma ve Doğu Afrika'ya da götürülmüştür. Bu arada Suriye ve Irak'taki cemaat mensupları da imkânlar ölçüsünde bunlardan faydalandırılmışlardır. (29)

Nizârilerin Pakistan, Hindistan ve Afrika'da kurulmuş muhtelif seviyede sağlık kurumları mevcuttur. Pakistan'da bulunan Ağa Han Tıp Koleji ve Hemşirelik Okulu, 1981 yılında üniversite statüsü kazanmış ve üniversitenin beratı devrin Pakistan başkanı Ziyâ'u'l-Hak tarafından 16 Mart 1983 tarihinde Kerim Ağa Han'a verilmiştir. Bu kuruluşun gayesinin, ihtiyaç duyulan sağlık personelini yetiştirmek ve bölgede yüksek bir sağlık standardı tesis etmek olduğu ifade edilmiştir. (30)

f) Kültürel Faaliyetler:

Nizârilerin, Orta Asya ve İran'da bulunan bir kısmının kitaplarını gizlemelerine mukâbil, özellikle Hindistan ve Pakistan'da bulunan Hocalar, kitaplarını ve kültürel faaliyetlerini gizleme ihtiyacını duymamaktadırlar. Hindistan'da kitapçı vitrinlerinde, Nizâriler tarafından yazılmış ve yayınlanmış kitapları görmek her zaman mümkündür. (31)

Hocalar cemaatinin, pek çok defa yayınladığı kitaplar arasında en çok değer verilen ve neşredilen kitaplar Das Avatar ve Pandyâdı Civanmerdî'dir. Bunlardan sonra neşir itibarıyla sırayı Ginans almaktadır.

Nizârî Hocaların Hindistan'da yayınladıkları mevkûterlerden bir kısmı şunlardır:

1- The Ismaili: Bu gazete Gucarati dilinden olup, birkaç sayfası İngilizce olarak neşredilmektedir. Tha Ismaili, cemaatin resmî yayın organıdır.

2- Fidâî: Bu gazete Gucarati dilinden olup, üç ayda bir yayınlanmaktadır.

3- Yuvak Bal: İki haftada bir olmak üzere Gucarati dilinde yayınlanan bir gazetedir.

4- Nizarî: Bu dergi ayda bir neşredilir. Vasıflı ve ciddî bir yayın organıdır.

5- Yuvan: Aylık olarak yayınlanan bir dergidir.

6- İsmailî Afıtab: Kathiawar'da iki haftada bir yayınlanan gazetedir.(32)

1977 yılında Kerim Ağa Han'ın himayesinde Londra'da kurulan İsmâilî Tedkikler Enstitüsü de, tertiplelediği kurs, seminer ve konferans faaliyetleri yanında, bazı İsmâilî eserlerin basım ve yayımı faaliyetlerini de sürdürmektedir. İsmâilîler arasında büyük önem taşıyan ve mezhebi öğrenmek isteyen hiçbir kimsenin müstağnî kalamayacağı mühim bir kaynak olan el-Kâdî en-Nu'man'ın, De'âim'ül-İslâm isimli eseri ile imam âilesinin itibarlı müelliflerinden Şihâbuddîn Şah'ın, Risale Der Hakikat-i Din, Henry Corbin'in, Cyclical Time and Ismaili Gnosis ismini taşıyan eseri ile Amin Kaji tarafından hazırlanan W. Ivanow'un çalışmalarının açıklamalı neşri de Facets of Ismaili Studies adı ile neşredilmiştir. (33)

SONUÇ

Görüldüğü gibi, tarih boyunca çeşitli devrelerden geçen İsmâiliyye, çoğu zaman aktif bir şekilde faaliyetlerini yürütmekle birlikte, zor durumlarda takiyyeye uygun hareket ederek zamanımıza kadar varlığını sürdürmüştür. Özellikle 19. asrın başlarında fırkayı yeniden kuran ve o günün dünyasında hâkim güç olan İngilizlerle iyi ilişkiler tesis eden I. Ağa Han'dan sonra, cemaatin gelişmesinde en önemli adımlar III. Ağa Han tarafından atılmıştır.

İmameti dînin en önemli rüknü sayan ve imamın emirlerini ilâhî emirler mesâbesinde olduğunu benimseyen İsmâiliyye, diğer Şi'i fırkalardan da ayrılarak kendine has bir sistemi benimsemektedir. Diğer İslâm fırkaları ile İsmâiliyye fırkaları arasında derin görüş ayrılıkları ve yorum farkları bulunmasına rağmen İsmâîlîler kendilerini İslâm dâiresinden bir cemaat olarak görmektedirler.

DİPNOTLAR

- 1- Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, nşr., H. Ritter, Wiesbaden, 1963, s. 27; Bernard Lewis, The Origins of Ismâilism, Cambridge, 1940, s. 37-43.
- 2- Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, nşr., M.S. Keylânî, Kahire, 1381/1961, I. 191.
- 3- İbn Nedim, el-Fihrist, Kahire, Matbaatü'l-İstikâme, trs., s. 278-79.
- 4- İdris İmâmu'd-Dîn, Zahru'l-Me'ânî, İng., trc., W. Ivanow, The Rise of Fatimids içinde, Kalküta, 1942, s. 236-40.
- 5- Bk., Bernard Lewis, "İsmâîlîler", İslam Ansiklopedisi, V/2, s. 1121.
- 6- İdris İmâmu'd-Dîn, Zahru'l-Me'ânî, ing., trc, W. Ivanow, The Rise of Fatimids içinde, Kalküta, 1942, s. 240-259; Aziz İsmâil, Aziz Nanji, "The Ismailis in History", İsmaili Contributions to Islamic Culture, nşr, Seyyed Hossein Nasr, Tahran, 1977, s.259. Bununla birlikte belirtilen imâmet silsilesi kesin değildir. Gizli imamların değişik listeleri için bk. Bernard Lewis, a.g.e., s. 71-74.
- 7- Mustafa Galib, Târîhu'd-Devleti'l-İslâmiyye, Dâru'l-Endülüs tab'ı, 1979, s. 149-157.
- 8- Ca'fer b. Ali, Sîrat, İng., trc., W. Ivanow, The Rise of Fatimids içinde, s. 185-222.
- 9- el-Kâdî, en-Nu'man, İftitâhu'd-Da'vâ, trc., W. Ivanow, The Rise of Fatimids içinde, s. 224, 231.; İbn Haldun, a.g.e., s. 356; Bernard Lewis, İslâm Ansiklopedisi, V/2, s.1121.
- 10- Bu konuda bkz. Fuat Sezgin, Târîhu't-Turâsi'l-Arabî, trc., F. Ebu'l-Fadl - M. Fehmi Hicâzî, Kahire, 1971, cüz 2, s. 321 Robert Mantran,

İslam'ın Yayılış Tarihi, trc. İsmet Kayaoğlu, Ant. 1981, s. 146.

11- Ubeydullah Mehdî ile Hâkim arasındaki imamlar şunlardır: el-Kâim (ö. 334/935), el-Mansur (ö. 386/996). Bu konuda bkz. Celâluddîn Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, Kahire, 1964, s. 524.

12- H. A. R. Gibb - A. J. Kramers, Shorter Encyclopedia of Islam, Leiden, 1974, s. 256.

13- Henry Corbin, Historie de la Philosophie Islamique, Paris, 1964, s. 114; İ. A. V/2, s. 1121-1122. Bununla birlikte Nizâr'ın İskenderiye'den tebdil-i kıyafet ederek kaçtığı, İran'a giderek Talakan dağlarında Nizâriyye Devletini kurduğu da iddia edilmektedir. Bkz, Mustafa Galib, Târîhu'd-Devletî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1965, s. 255

14- Ali Sami en-Neşşâr, Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm, Kahire, 1984. s. 111-182; C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, trc., Neş'et Çağatay, Ankara, 1964, 1/167; Neş'et Çağatay - İ. Ağâh Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, 1/70-71

15- Bernard Lewis, a.g.m., İ. A., V/2, s. 1122; İrfan Abdülhamid, İslâm'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları, trc., M. Saim Yeprem, İstanbul, 1981, s. 50.

16- eş-Şehristânî, a.g.e., 1/195; eş-Şehristânî, Hasen b. Sabbâh'ın Alamut'u karargâh edinerek başlattığı bu harekete "ed-Da'vetü'l-Cedîde" ismini vermektedir. Bkz. aynı yer.

17-Bernard Lewis, a.g.m., İ. A., V/2, s. 1122; H. Gazi Yurdaydın, İslâm Târîhi Dersleri, Ankara, 1982, s. 62-63

18- Erich W. Bethman, Bridge to Islam, Londra, 1953, s. 143; C. R. North, An Outline of Islam, Londra, 1934, s. 98

19- Sydney N. Fisher, a.g.e., s. 108; C. Brockelmann, a.g.e., 1/212

20- Marshall G. Hodgson, The Order of Assasian, The Hague, 1955, s. 160; A. Esmail - A. Nanji, a.g.m., s. 259-260; Bu eserlerde Hasan Alâ Zikri's-Selâm ile dedesi Nizar arasındaki imamlar, el-Hâdî (ö. 530/1115), el Muhtedî (ö.552/1157) ve el-Kâhir (ö. 557/1161) şeklinde belirtilmektedir.

21- Bernard Lewis, a.g.m., İ. A., V/2, s. 1122

22- Zebîlullah Safâ, Tarih-i Edebiyat Der İran, Tahran, 1351, III/162

23- Sydney N. Fisher, a.g.e., s. 108, Erich W. Bethman a.g.m., s. 145

24- Henry Corbin, a.g.e., s. 142; Aziz Esmâil - Azim Nanji, a.g.e., s. 251-252

25- W. İvanow, Guide, s. 6, H. A. R. Gibb - A. J. Kramers, a.g.e., s. 180

26- Bernard Lewis, The Fatimids and The Route to India, İstanbul, 1953, s. 4

27- Gibb - Kramers, a.g.e., s. 180

28- W. İvanow, Collectanea C. Satpanth, Kahire, 1948, s. 1

29- Gibb - Kramers, a.g.e., s. 181; Asaf A. A. Fayzee, Outline of Muhammadan Law, Londra, 1949, s. 29-30

30- J. Spencer Trimingham, Islam in East Africa, Oxford, 1964, s. 105

- 31- Sultan Muhammed Şah, a.g.e., s. 180-181
- 32- Hâmid Algar, "The Revolt of Aga Khan Mahallati " Studia Islamica (1969) XXIX/58
- 33- W. İvanow, Tomb of Persian Ismaili İmams, Journal of Bombay of the Royal Asiatic Society, 1958, s. 52-55
- 34- Hamid Algar, a.g.m., s. 56
- 35- İmam Kâsım Şâh ile Seyyid Hasan arasındaki imamlar şu şahıslardır: İslâm Şah, Muhammed b. İslâm Şah, Mustansır Billâh Ali, Abdüsselâm Muhammed, Garib Mirza Abbas, Ebû Zer Ali, Murad Mirza, Zülfikâr Ali, Nûruddîn Ali, Halîlullah Ali, II. Nizar, Seyyid Ali, Bkz., Esmâil-A. Nanji, a.g.m., s. 260
- 36- Hamid Algar, a.g.m., s. 56-57
- 37- İmam Seyyid Hasan'ın oğlu ve kendisinden sonraki imam, Kâsım Ali'dir. Bkz. Esmâil-A. Nanji, a.g.e., s. s. 260
- 38- Hamid Algar, a.g.e., s. 58
- 39- Hamid Algar, a.g.e., s. 58-59
- 40- 1779-1925 tarihleri arasında İran'da hükümler olan bu Türk kabilesi için bkz., Mirza Bala, "Kaçar", İ. A., VI/33-38
- 41- Şah Halîlullah'ı kendi zamanında Avrupa'ya tanıtan, Fransa'nın Halep Başkonsolosu M. Rousseau'dur. Bu şahıs, Suriye İsmâîlîleri ile teması ve İran ziyareti neticesinde bu fırka hakkında bilgi edinmiştir. Rousseau, İran İsnâaşerî ulemâsının, Şah Halîlullah'dan nefret ettiklerini ve fakat Hindistan'dan gelen ziyaretçilerin İran'dan getirdikleri gelir sebebiyle Hükümdar Feth Ali Şah tarafından korunduğunu belirtmiştir. Bk. Hâmid Algar, a.g.m., s. 59-60
- 42- Mustafa Gâlib, a.g.e. s. 59-60
- 43- W. İvanow, "Hoca", İ. A., V/1 s. 1152

- 1- el-Kâdî Ebû Hanîfe en-Nu'man et-Temîmî, De'âimu'l-İslâm, Mısır, 1951, I/3
- 2- Sami Nasib Makarem, The Doctrine of Ismailis, Londra, 1972, s. 25, J. Norman Hollister, a.g.e., s. 384
- 3- Şihâbu'd-Dîn Şah, Risale Der Hakikat-i Din, Tahran, s. 25. Müellifin ileri sürdüğü iddialar son derece cür'etli bir ifadedir. Mevsuk İslâmî kaynaklarda bu iddiayı tevsik edecek bir delil bulmak mümkün değildir.
- 4- Geniş bilgi için bkz. Mustafa Galib, a.g.e., s. 53
- 5- Fundamentals of Ismaili Faith, Pakistan İsmâîlî Cemaati tarafından yayınlanmış bir sayfalık ilân, bkz. S. N. Makarem, a.g.e., s. 73-74
- 6- Şihâbuddîn Şah, a.g.e., s. 15
- 7- Te'vîl ve tenzîl için tezimizin 83. sayfasına bakınız.
- 8- Geniş bilgi için bkz. Ömer Rıza Doğrul, Dinler Tarihi, İstanbul, 1953,

s. 98-99, Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümeze Dinler Tarihi, İstanbul, 1983, s. 141 vd.

9- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 383

10- M. Gâlib, a.g.e., s. 62

11- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 183

12- Ali b. Muhammed el-Velîd, Tâmil- Akâid, Beyrut 1982,s. 45.

13- Bkz. Ali b. Muhammed el-Velîd, a.g.e., aynı yer.

14- Bu konuda bkz. J. Norman Hollister, a.g.e., s.382. Şia'da bu görüşü ilk defa ileri sürülen "el-Gurâbiyye" isimli fırkadır. Bunlar karganın kargan-ya benzediği gibi Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in de birbirlerine benzediğini ileri sürerek Cebrâil'in vahyi yanlışlıkla Hz. Peygamber'e getirdiğini ileri sürerler. Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Firâk, s. 250

15- Fundamentals of Ismaili Faith, S.N. Makarem, s. 73-74

16- Genel olarak elde mevcut olan Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kitap olarak kabul edilmesine rağmen, Şiâ fırkaları Kur'ân'ın tahrîf edildiği konusunda iddialar ileri sürmektedirler. Onlara göre özellikle Ali b. Ebî Tâlib ve O'nun imâmetinden bahseden âyetler Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılmıştır. Bunları yapanlar ise ilk halifelerdir. bkz. Abdülazîm Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân, Kâhire, 1327, I/273-275

17- Şihâbuddîn Şah, a.g.e., s. 15

18- Ginan kelimesi Sanskritçe'dir. İlim ve bilgi anlamını ifade eder. Burada kelime, dînî konularda yazılmış bulunan kutsal şiirler, ilâhîler ve dînî konular anlamını ifade etmektedir. Ginans, muhtelif zamanlarda mezhebe hâkim olan pirlere tarafından yazılmış dînî mecmuâdır. bkz. W. İvanow, Guide, s. 6

19- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 383

20- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 383

21- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 383

22- S. A. A. Abid, a.g.m., s. 743

23- Bkz. M. Galib, a.g.e., s. 46

24- el-Kâdî Nu'man, a.g.e., 1/3; Nizârî İsmâiliyye'nin zamanımıza kadar devam eden prensipleri içinde bir kısım değişmelere uğradığı halde, imamet konusu artan bir önemle devam etmektedir. Bu konuda muhtelif kaynaklardan aldığımız ifadeler, günümüz için de aynı şekilde muteberdir.

25-M. Galib, a.g.e., s. 50

26- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 178

27- en-Nûr, 35

28- Ca'fer b. Mansur, Kitâbu'l-Keşf, Oxford, 1952, s. 16-17

29- er-Ra'd, 7

30- el-Kâdî en-Nu'man, a.g.e., 1/28

31- Bundan dolayı İsmâiliyye'ye Ta'limiyye de denilmektedir.

32- Ca'fer b. Mansur, Kitâbu'l-Keşf, Oxford, 1952, s. 16-17

33- S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 14-15

34- S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 42-43

35- el-Mâide, 3

36- S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 35

37- Bkz. Ebu Abdillah b. Mâce, Sünen-u İbn Mâce, Kahire, 1952, I/44

38- Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned-u Ahmed b. Hanbel, Kahire, 1313, 1/118

39- el-Kâdî en-Nu'man, a.g.e., 1/34-35

40- A Esmail - A Nanji, a.g.m., s. 328; S. A. A. Abid, a.g.m., s. 743

41- Kerim Ağa Han, anılan ropörtaj, Milliyet, 30 Ekim 1978

42- I. Goldziher, a.g.e., s. 225

43- Şihâbuddîn Ebu'l-Firâs, Metâliu's-Şümûs, Beyrut 1978, s.14

44- S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 14

45- S. M. Ahmed, Islam in India on The Middle East, Allahabad, trz., s. 160. Burada hindu inancının tesirleri görülmektedir.

46- Akrabali H. Thobhânî, "Asians of East Africa" Muslim peoples World Ethnographic Survey, Londra, 1978, s. 52 Nizârîler bu görüşleri ile imama, peygamberin de üzerinde bir mevki vermektedirler. Peygamberlerin dînî konular dışında hata edebilecekleri kabul edilirken, imamların kat'iyyen yanılmayacakları ve fermanlarının Kur'ân yerine geçmesi çok aşırı bir düşünce tarzıdır.

47- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 380

48- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 381

49- Şihâbuddîn Ebu'l-Firâs, a.g.e., s. 14-15

50- S. A. A. Abid, a.g.m., s. 743-744

51- el-Kâdî en-Nu'mân, a.g.e., 1/15; Fundamentals, S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 73

52- Bu konuda tezimizin 78. sayfasına bakınız.

53- M. Galib, a.g.e., s. 49; S. A. A. Abid, a.g.e., s. 743

54- M. Galib, a.g.e., s. 49; S. Nasib Makarem, a.g.e., s. 35, 40; A. Esmail - A. Nanji, a.g.m., s. 241

55- M. Galib, a.g.e., s. 46; Bu fırkanın te'vîllerinden bir kısmı şöyledir. Temizlik, âdet ve örften geçmek, zâhire uyanlardan kendini korumaktır. İhtilâm, sırrı ehil olmayanlara ifşa etmek gusül ise ahdi yenilemektir. Namaz imamın bilgisine ve gerçek dine ulaşmak, oruç ise imamın yaptıklarına karşı sükût etmektir. Hac, imamı ziyaret etmek ve hizmetinde bulunmak; zekât ise batın ilmini mezhebe mensup olan kimselere aktarmaktır. Âdem, Ali'yi, şeytanlar da Ali'den önceki üç halifeyi temsil ederler. Bkz. Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Firâk, s. 296; Ebu Hamid el-Gazzâlî, Fedâihu'l-Bâtıniyye, Leiden 1956, s.12-13

56- M. Galib, a.g.e., s. 50; J. Norman Hollister, a.g.e., s. 384

57- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 384

58- J. Spencer Trimingham, a.g.e., s. 107; J. Norman Hollister, a.g.e., s.

59-J. Spencer Trimmingham, a.g.e., s. 106; Norman Hollister, a.g.e., s. 386

60- Nizâriye'de öğle vakti kılınan Cuma namazı olmadığı gibi yerine kâim olacak başka duâ da yoktur. Anthony Mann, Kerim Ağa Han'ı ziyaret edip ropörtaj yaptığında, Cuma namazı vakti olduğunu, kendisine Cuma namazı vaktinde ilk defa ropörtaj yaptığı İslâmî şahsiyet olduğunu söyleyince; bütün günlerinin çalışmakla geçtiği cevabını almıştı. Bk. A. Mann, a.g.m., s. 25

61- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 386

62- J. Spencer Trimmingham, a.g.e., s. 107-108

63- 17. Asır ortalarında, Hindistan'da Bahadurpur'da Muhammed Şah Dulla tarafından kurulmuş olan Pirzâdeler tarikatının mensuplarınca Niskalanki, günahlardan münezzehten olarak bilinen Vişnu'yu, dünyaya onuncu gelişinde en münezzehten bir ilâh olarak kabul etmiştir. Niskalanki Avatar, bu 10. inkarnasyondan bahsetmektedir. Bkz. T. W. Arnold, a.g.m., İ. A., V/ I, s. 527

64- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 388

65- Şah Garîb Mirza 34. Nizârî imamıdır.

66- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 388-399

67- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 389

68- J. Spencer Trimmingham, a.g.e., s. 107-108

69- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 387

70- Bunun takiyye gereği olduğu düşünülebilir.

71- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 387

72- Şihabuddîn Şah, a.g.e., s. 23

73- Bu küçük risale için bkz. W. Ivanow, Guide, s. 106

74- Bu şekilde günah çıkarmanın, Hristiyanlıktan geçmiş olması düşünülebilir.

75- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 390; Akbarali, a.g.m., s. 52-53,76

76- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 368-370

77- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 392

78- Bu fırka mensuplarının pek çok hususlarda batı sistemini kabul etmelerine rağmen, zekât konusunda kamerî aylara itibar etmeleri son derece dikkat çekici bir olaydır. Zira bu, üç senede bir aylık fazla zekât almak demektir.

79- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 392-393

80- Bk. S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 187

81- Bu vergi konusunda elimizdeki malzemede kesin bilgi bulamadık.

82- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 390

83- H. Lammens, L'Islam, Beyrut, 1943, s. 211

84- W. İvanow, Ismailitica, s. 57

85- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 391

86- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 176

87- M. Galib, a.g.e., s. 46; Bâtınîler ismi de verilen eski İsmâiliyye, cihad ve propaganda için muhtelif teşkilât ve metodlar geliştirmişlerdir. Mezheplerine davet edecekleri kimseleri seçme, onlarla ilgi kurma, şüphelendirme, sırları açıklama va'di, dîne bağlama, sırları tadrîcen açıklama, telkinin yerleştirilmesi, dîne bağlama ve her türlü inançtan uzaklaştırılıp mezhebe bağlanması gibi merhaleler sonunda İsmâîlî yaparlardı. İsmâiliyye teşkilâtı da başta imam olmak üzere bir hiyerarşiye tabidir. Mükelleb, dâî-i mezun, dâî-i ekber, zü massa ve hüccet bu teşkilâtın mensupları idiler. Teşkilât Hasan b. Sabbâh zamanında yeniden düzenlenerek dâîler, fedâîler ve refikler olarak üç merteye ihdâs edildi. Haşîş yani afyon içirilen fedâîler, Nizârî İsmâiliyye'ye muhalif ve düşman olan kimseleri en şiddetli şekilde susturdular. Bu durum Hülâgû'nun İslâm âlemini istilâsına kadar devam etti. Geniş bilgi için bkz. eş-Şehristânî, a.g.e., I/195; C. Brockelmann, a.g.e., s. 166-167; Philip Hitti, a.g.e., IV/688

- 1- W. Ivanow, Guide, s. 8
- 2- W. Ivanow, Guide, s. 6; W. Ivanow, "Hoca" İ. A., V/1, s. 550; Ameer Ali, The Spirit of Islam, Londra, 1952, s. 342-343
- 3- W. Ivanow, "Hoca" İ. A., V/1, s. 551
- 4- Henry Gorbin, a.g.e., s. 114
- 5- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 396
- 6- H. A. R. Gibb - J. H. Kramers, a.g.e., s. 256
- 7- J. Spencer Trimingham, Islam in East Africa, Oxford, 1964, s. 107-108
- 8- W. Ivanow, a.g.m., İ. A., V/1, s. 551
- 9- H. H. Kerim Aga Khan, Ismaili Community and Its Contribution to Commonwealth, konulu Oxford, 2 Kasım 1960 tarihli konferansı bk. S. N. Makarem, a.g.e., s. 61 İmamın beyanından da anlaşılacağı üzere Avrupa ve Amerika'da teşkilatlanmış bir cemaat mevcut değildir.
- 10- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 397
- 11- W. İvanow, Guide, s. 8-9
- 12- W. İvanow, a.g.e., s. 9
- 13- Shirin Akiner, "Islamic People of Soviet Union" Doğu Türkistanın Sesi, İstanbul, Eylül 1984, s. 124
- 14- W. İvanow, Guide, s. 9
- 15- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 183
- 16- W. İvanow, Guide, s. 10; I Goldziher, a.g.e., s. 226
- 17- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 183
- 18- I Goldziher, a.g.e., s. 226; Marshall G. Hodgson, a.g.e., s. 278
- 19- W. İvanow, Guide, s. 12. Günümüz Nizârîlerinde dîni yönde bir cehalet hakim bulunmaktadır. İmama itaat ve emirlerini yerine getirmek ötesinde, dîni mesâileri mevcut değildir. Bk. M. Galib, a.g.e., s. 46
- 20- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 190

- 1- Ağa Han Mimarlık Ödülü ve İsmâiliyye Mezhebi, Abdi İpekçi'nin Kerim Ağa Han ile ropörtajı, Milliyet, 30 Ekim 1978
- 2- S. A. A. Abid, a.g.m., s. 742; Fazlu'r-Rahmân, İslam, trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, İst. 1981, s. 224
- 3- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 184
- 4- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 184-185
- 5-6- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 184
- 7- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 385
- 8- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 385-386
- 9- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 386
- 10- Bkz. Akbarali, a.g.m., s. 52; M. Galip, a.g.e., s. 46
- 11- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 402
- 12- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 403-404; Ayrıca bkz., M. Galib, a.g.e., s. 46-47
- 13- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 183-184
- 14- Akbarali, a.g.m. s. 51; J.S. Trimingham, a.g.e.
- 15- A. Esmail - A. Nanji, a.g.m., s. 256-257
- 16- The Institute of Ismaili Studies, Prospectus 1983. s. 1
- 17- Kerim Ağa Han, Anılan ropörtaj, Milliyet, 30 Ekim 1978
- 18- Kerim Ağa Han, anılan konferans; S. N. Makarem, a.g.e., s. 61
- 19- Akbarali, a.g.m., s. 53; J. S. Trimingham, a.g.e., s. 108
- 20- S. N. Makarem, a.g.e., s. 61-62
- 21- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 398
- 22- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 188
- 23- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 188
- 24- J. Norman Hollister, a.g.e., s. 398
- 25- Akbarali, a.g.m., s. 52
- 26- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 188
- 27- S. Trimingham, a.g.e., s. 108
- 28- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 186
- 29- S. Muhammed Şah, a.g.e., s. 188
- 30- The Muslim World, 19 Mart 1983, s.8
- 31- W. İvanow, Guide, s. 26
- 32- W. İvanow, a.g.e., s. 3-4; J. Norman Hollister, a.g.e., s. 407
- 33- Prospectus of the Institute of Ismaili Studies, 1983, s. 31-32